

שבתה של השביעית

דעת

אתר לימודי יהדות ורוח
www.daat.ac.il

עת לשבתותי בשבתותיכם

אמר שלמה בחכמתו: "שמחה לאיש במענה פיו ודבר בעתו מה טוב" (משלי ט"ו, כג). והעיד ר' שמעון בן אליעזר משום ר' יהושע בן חנניה: "כל הקורא פסוק בזמנו מביא טובה לעולם" (סנהדרין קא, א) ופרשו תלמידי ר' יונה: "כשהדברים טובים בעיני האדם, יש לו חשק לאמרם, ומתוך שרואה אותם נאותים, איננו מבקש עת ראוי שיצא מפיו כל דבר ודבר, דבור על אופניו, ואומר אותם לפעמים בלי עיתם ואין מעלתם ניכרת, והוא טעות. אלא יש לבקש עת לכל דבר ודבר, כי הדבר האמור בעתו כמה הוא טוב, מפני שבני אדם מכירים ומרגישים במעלתו. וכמו כן אע"פ שקריאת הפסוקים טובה לכל העולם, בכל זמן, כשקורא כל פסוק ופסוק בזמנו הוא יותר טוב, מפני שמועילין בני אדם באותה קריאה, כיון שהוא בשעת הצורך ונמצא שמביא טובה לעולם" (ברכות, ראש פרק חמישי).

* * *

ומזקנים אתבוננו, שכן הרב המב"ט ז"ל בכמה מתשובותיו כתב כי בכל שנת השמיטה היה לומד דיני שביעית ומה שנתחדש לו בכל שמיטה היה כותב (כפי אהרן" ח"ב ס' יא).

* * *

השתוקקות ורצון של בני" בכל מועד עולה למעלה... וכדכתיב אז תשבת הארץ והרצת את שבתותיה, כל ימי השמה תשבות ויפלא, מה התועלת בהשמה, רק שע"י השתוקקות שהיתה לבני" בשבעים שנה, עי"ז נתרצה הקב"ה, וכן גם עתה ("שפת-אמת" ויקרא עמ' כח).

* * *

כל מה שעובר שבת אחד יותר, יש חיבור בין ישראל להשי"ת... וכמו-כן הוא שמיטה ("בית יעקב" ויקרא קכט, ע"ב). מי שמפנה עצמו להשי"ת עולה בכל יום במדרגה גבוהה מהקודמות, ומבין שאין יום זה ושבוע זה דומה ליום ושבוע הקודמים, שאם-לא-כן למה נקרא זה יום ראשון וזה יום שני, אלא ודאי אשר בכל יום וכל שבוע תתגדל הקדושה. וכן בששת ימי החול, אדם מברר עצמו עד שבא יום השבת, אשר אז נעשה אצלו בקביעות הקדושה, וכן בשש שנות שמיטה אשר עי"ז נקראת שבת (שם קלד, ע"ב).

* * *

ומשמיטה לשמיטה יתוספו רבים, אשר בעוז ד' בלבבם, ירחיבו את גבול המצוה בכל הרחבתה ופרטיה (הקדמת "שבת הארץ", מהד' מכון התורה והארץ א' עמ' 73. וע"ע "אגרות ראייה" ח"א עמ' שלב).

שנה זו של סדרי תקון השמיטה... במחשבת הלב והגיון הנפש... בהתנשאות לכללות הענינים, שענינו רואות ואזנינו מקשיבות רב קשב, חמדת הנשמה,

להדר את המצוה ולפארה... שבת הארץ הולכת היא ופורשת את כנפיה על אדמת הקודש ונכנסת ברוח חרישית בלב עם ד' היושב עליה... הנה שנת הקודש באה, ורחשי קדושה לעם קדוש על אדמת הקודש הולכים ומתקממים בחשאי, גם בנשמות אשר לא ידעו את מעמקי עצמן, אשרי העם שד' אלוקיו ("אגרות ראייה" ח"א עמ' רסא).

* * *

וירא אלוקים יצא ידי שניהם, זהו מי שמשתדל להחיות בפועל את כל פרטי קדושת השביעית גם בזמן הזה, (שע"פ סוד ד' הלא קדושת השביעית פועלת גם בזמן הזה¹ עד שאין אומרים תקון רחל בחצות של השנה השביעית²). ומשתדל ג"כ לקרב במעשיו ובהשפעותיו שצמיחת קרן ישועה והתגלות אור של משיח צדקנו יהיה בזמן יותר קרוב ("אגרות-ראייה" ח"ב עמ' קצה).

* * *

בעל "חזון-איש" היה רגיל לומר, כי אחרי שהלימוד מביא לידי מעשה, ראוי ללמוד בשנה של שמיטה את מסכת שביעית, בברור וליבון הסוגיות והענינים להלכותיהן, ועי"ז תבוא התעוררות לשמירת פרטיה בעתה ובזמנה בבוא המועד של שנת השבע (קונטרס "קדושת שביעית", כולל חזו"א. ב"ב תשי"ח).

* * *

ההגדרה של "דבר בעתו מה טוב"³, ביחס לנכונות הלב ופתיחתו לקליטה, יש לה משנה תוקף באשר לדברים שיסודם בעת, בקדושת הזמן המיוחד, ועל אחת כמה וכמה במה שנוגע במסגרות הזמן המצומצמות באותה עת – שבתותיה של שנת השמיטה, היא השנה השביעית, היא שבת הארץ. מיוחדת היא השנה השביעית יחוד של מקום שהוא עצם הגדרתה; שהרי נאסרה בה עבודת אדמת א"י. "מקום – זה השם עיקר הנחתו למקום המיוחד ולכולל" (מר"ג ח"א פ"ח); אולם מיוחדת היא אף יחוד של זמן: "השנה השביעית"; מיוחדים הם ימיה ומיוחדים הם לילותיה. ונתוסף לה יחוד על יחודיה, יחוד שבתותיה ויחוד מועדיה. דבר זה רמוז בתורה, מתפרש בדברי חז"ל ומתבאר בספרי ההגות על גוניהם השונים. אמנם יש בין מחברי דורנו⁴ שהדגיש את העדיפות שניתנה

1. ראה ב"יד אליהו" מפתח לכתבי האר"י, מערכת השמיטה, וב"משנת יוסף" כרך ב', פתיחתא דאגדתא עמ' ז. "ישראל קדושים" עמ' יט על רבי ור' פנחס בן יאיר.
2. כף החיים ס' א אות יב. ס' תקנא אות רכד. מנהגי א"י, רמ"ל זקש, סורא א עמ' 460. ראה ב"תקון חצות" ח"ב עמ' תרמ.
3. "אגרות ראייה" ח"ג עמ' עו: הדבר הנאמר בעתו מביא את תעודתו עמו, גם אם יתמהמה.
4. א.י. השל בספרו: השבת ומשמעותה לאדם בימינו עמ' 19 התעלם מסדר הכתובים. קדושת

במחשבה היהודית הקדומה, לקדושת הזמן ולערכיו על פני קדושת המקום. מקור הרעיון ככל הנראה בכתבי ר' צדוק הכהן מלובלין בספרו "ישראל קדושים" עמ' לד, כאשר הוא "בונה מערכה" מסביב לשלש הפעמים הראשונות שהמושג "קדש" מופיע במקרא. הללו מתייחסים לצירים: זמן, מקום, נפש.

פעם ראשון שנזכרת בתורה מילת "קדושה" הוא אצל יום השבת, מיד בבריאת-העולם בפ' בראשית, ויברך וגו' ויקדש אותו. וקבלתי⁵ שבכל דבר וענין, במקום שמילה זו נזכר פעם ראשונה בתורה שם הוא שורש הענין, וכן שורש הקדושה שישנו בעולם הוא קדושת יום השבת שהיא קדושה קביעה וקיימת שקבע השי"ת בעולמו זמן מיוחד לברכה וקדושה שברכו וקדשו... אבל הכנת אדם לקדושה אינו אלא אחר שקדש השי"ת יום השבת ונתן קדושה בזמן; מזה נמשך גם למקום ולנפש. ובמקום – הקדושה הראשונה היתה בהר האלוקים חורב, דשם נאמר למרע"ה בפ' שמות "המקום וגו' אדמת קודש". ולפי שכבר נתקדש אז למ"ת משבא משה לשם, שהיה מוכן לקבלת תורה עליו. ובנפש – מתחילה, ביצי"מ, הבכורות – "קדש לי כל בכור" ואח"כ במ"ת כל ישראל – "ממלכת כהנים וגוי קדוש". כי הכהנים הם הקדושים כמ"ש לקדשו לכהנו לי. והבכורות שמשו בכהונה עד הנגל. ובמתן תורה נעשו כולם ממלכת כהנים והיינו גוי קדוש.⁶ אחר שנזכר קדושת שבת בזמן שהוא קביעה וקיימת, לא נזכר קדושה עד משרע"ה שנאמר כי המקום וגו' אדמת קודש הוא, והיינו קדושה במקום, ואח"כ "קדש לי כל בכור", קדושת הנפש ("פרי-צדיק" שמות עמ' פא).

מספרים עליו, על אותו כהנא רבה במקדש אהבת ישראל, הרב הפוניבז'אי, שפעם אחת בפרוס השמיטה דרש לפני עובדי אדמת הקודש המשמרים את השביעית, ובצורה אופינית לו פתח ואמר: "אשריכם, אחים נלבבים, ואשרי חלוקתם בחלקת השדה אשר לכם, שבשנה הזאת יוצאים אתם מדי בוקר אל הניד ואל הבוסתן

המקום, "אדמת קדש היא" – מהיותה הצד השני של מטבע המציאות – היא השניה לקדושת הזמן.

5. וכן כתב ב"מחשבות חרוץ" עמ' פו: "כל דבר במקום שהוא נזכר בו בתורה בראשונה, שם הוא כל כח אותו דבר. וכמדומה שכך קבלתי גם-כן, והוא דבר ברור" וראה ב"ק נה ע"א רש"י ד"ה ופתח בו: ט"ת שכתובה ראשון בתורה נאמרה לטובה. "שם משמואל" ויקרא עמ' שלט, שנד: הנה ידוע שבמקום שנכתב הוא העיקר. אש-דת ח' קלד.

6. וראה שם בדברי השל, שאינם מדוייקים ע"פ הנ"ל. וע"ע "כתלנו" ט-י עמ' 209 ואילך: קדושת שבת בהר-הקודש.

ומקדמים בברכה את השיח ואת עץ הגן: שבת שלום לך עשבון, שבתא טבא עליך איקל".

אמירה פיוטית זו, על ברכת השבת לצומח, בימות החול, מעוגנת בבטוייה של תורה: שבת-הארץ, והיא מעוררת את המחשבה, מהי איפוא ברכתה של שבת בראשית בשנה השביעית?

כתב ב"שערי תשובה", או"ח ס' רס"ז ס"ק ג' "דשבת אין להתפלל בעיניים עצומות" ומעוגנים הם הדברים בבטוייה של תורה: "ראו כי ד' נתן לכם השבת", דהיינו לכל מקום, אליו מופנה המבט – שבת (ראה "כתלנו" ט"י עמ' 197). על דרך ההיקש ניתן איפוא לומר שמיוחדת היא ראיתה של השביעית, ששבתה של הארץ, ממלאה את עולמה של א"י, ובכל הרואה – שבת. ואם בשבתות של חול כך, הרי חוזרת ע"פ האמור, השאלה, ומהי הראיה המיוחדת לה לשבתה של השביעית?⁷

זכר לדבר, על תוכן החפיפה של שני מועדים, מצינו בדברי הגמרא (זבחים צא ע"א) על תדיר ומקודש, כשמסקנת הדיון היא שתמידין הקרבים בשבת "שם שבת עליהם". כיוצא בכך מוספי ר"ח שחל בשבת, אף שם ר"ח עליהם, ושם ר"ה אף על מוספי ר"ח תשרי.⁸

העיון בעניני השבת בשנת השמיטה, "שבת שבשבת", "שבתותי שבשבתותיכם", הוא שבא להלן. הפרקים סדורים בשני מחזורים: על סדר פרשיות התורה ועל-פי נושאים תוכניים. ההצעה לעיון אף היא סדורה בשני מסלולים: באמצעות קריאה רצופה בטקסטים בלבד, או קריאה שוטפת הכוללת אף את קטעי הקשור המפרשים ומעמיקים את ההבנה בטקסט עצמו.

מה שעלה במחשבה תחילה – דברים שבכתב על דרך המסה וההגות בענינה של השבת בשנה השביעית; דברים שנחצבו מרבדים שונים של המחשבה הישראלית, כדרך שנכתב המדור: פרשיותה של השביעית. ואילו הרהור שני הניב את הערוך לקמן, את המקורות עצמם. אדרבה, אפשר תמצא להן פרשנות טובה יותר, מעמיקה יותר. מכל-מקום שכר תלמוד תורה במקורות המוסכמים והמוסמכים עולה בידי המעיין, ונמצא אור שבתה של השביעית זוהר יפה יותר.

7. פאר הדור" ח"ג עמ' רלט, "מוריה" שנה ד', ה-ו, טבת-שבט תשל"ג. ראה גם "הצופה" כ"ב חשון תשל"ט על "שיח האדמה" בשנה השביעית.
8. על הגדרות מצמצמות ומרחיבות של השבת והשמיטה ראה במאמרו של הרב זוין בקובץ הראיה תשכ"ו בעקבות "שבת הארץ".
9. וראה תוס' זבחים צא ע"א ד"ה ת"ש, ובדברי ה"אור שמח" הלכות עבודת יוהכ"פ פ"ד ה"א, לקוטי שיחות חב"ד, פ' בהר, תשמ"ח. ולהלן: "ראשית ואחרית בשביעית" עמ' 413 הערה 4.

א. מקומה של שבת בראשית בשביעית

המיקום של פרשיות השמיטה בתורה הוא בעייתי, הן בפרשת משפטים והן אצל הר-סיני. ענינה של השמיטה נזכר לראשונה בספר הברית על מתן-תורה¹. בסיומה של רשימת המצוות שעליהן נכרתה הברית, והן אינן תלויות בזמן, באה פרשה חותמת של הזמנים המקודשים. זהו הגביש הראשון בתורה של מערכת מצוות ביחס למועדים, ומקומם שמור להם כמרכיבים בסיסיים במסורת הברית². וראה זה פלא: הראש והראשון בתורת המועדים – "והשביעית תשמטנה".

ויאמר ד' אל משה כה תאמר אל בני ישראל אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם... ואלה המשפטים אשר תשים לפניכם, כי תקנה עבד עברי... מדבר שקר תרחק... ושוחזד לא תקח... וגר לא תלחץ... ושש שנים תזרע את ארצך ואספת את תבואתה, והשביעית תשמטנה ונטשתה ואכלו אביוני עמך ויתרם תאכל חית השדה, כן תעשה לכרמך, לזיתך. ששת ימים תעשה מעשיך וביום השביעי תשבות למען ינוח שורך וחמורך וינפש בן אמתך והגר. ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו, ושם אלורים אחרים לא תזכירו, לא ישמע על פיך, שלש רגלים תחוג לי בשנה. את חג המצות תשמור... וחג הקציר... בכורי מעשיך... וחג האסיף בצאת השנה... לא תזבח על חמץ... ראשית בכורי אדמתך תביא בית ד' אלוך, לא תבשל גדי בחלב אמו (שמות כ יט – כג יט).

ע"פ דרשת ר' עקיבא, המחולק אמנם עם ר' ישמעאל, נזכרת השביעית אף בקובץ המצוות שנשנה לאחר מעשה העגל. הפרשה האחרונה בספר שמות פרק ל"ד היא חזרה על חלק מספר הברית, כדי לחזור ולחדש את הברית שהופרה ע"י חטא העגל. (חדושי חתם-סופר ר"ה ט ע"א. רד"צ הופמן, דברים ח"א עמ' רכ).

1. כשיטת הרמב"ן שמות כד, א, על מבנה מערכת המשפטים והציווים. וע"ע רמב"ן ויקרא כה, א. על הסדר הפנימי ביניהם, ראה הרב הירש בפרושו לשמות כא א, ולהלן במעבר בין קבוצות החוקים. ועיין בפרושו שמות כג ט. ובדברי שד"ל: אחרי שהשלים עניני המשפטים, הזכיר מצוות התלויות בחנינה וחסד, ובשמיטה אמר "ואכלו אביוני עמך", ושבת – "וינפש בן אמתך והגר", וצוה ג"כ על החמלה על בעלי החיים באמרו "ויתרם תאכל חית השדה" "למען ינוח שורך וחמורך".
2. ערב היציאה ממצרים באו ההוראות הקשורות לפסח מצרים ולפסח דורות, ובראשית ההליכה במדבר באו הוראות חלקיות בדבר שמירת השבת, דבר שנשנה והודגש בעשרת הדברים.

שבת ומועד בשביעית

שמר לך³ את אשר אנכי מצוך היום... השמר לך פן תכרות ברית ליושב הארץ... את חג המצות תשמור⁴... כל פטר רחם לי... ששת ימים תעבוד וביום השביעי תשבות בחריש ובקציר תשבות... וחג שבועות תעשה לך, בכורי קציר חטים וחג האסיף תקופת השנה... לא תשחט על חמץ דם זבחי... ראשית בכורי אדמתך תביא בית ד' אלוקיך, לא תבשל גדי בחלב אמו (שמות ל"ד י"א-כ"ו).

כיוצא במבנה זה ערוכה המערכת בספר ויקרא⁵. בחלק המכונה "ספר הקדושה" באות מצוות על קדושת החיים, קדושת הכהנים, ולקראת הסיום – הגביש בדבר הזמנים המקודשים⁶, ובחתימתו – פרשת שמיטין ויובלות.

קדושים תהיו כי קדוש אני ד' אלוקיכם... אמור אל הכהנים בני אהרן... דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם מועדי ד' אשר תקראו אותם מקראי קודש אלה הם מועדי. ששת ימים תעשה מלאכה... בחודש הראשון... וידבר משה את מועדי ד' אל בני ישראל... וידבר ד' אל משה בהר סיני לאמור, דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם כי תבואו אל הארץ אשר אני נותן לכם ושבתה הארץ שבת לד' שש שנים תזרע שדך... וספרת לך שבע שבתות שנים... יובל היא... את שבתותי תשמרו ומקדשי תיראו... אז תרצה הארץ את שבתותיה... כל ימי השמה תשבות, את אשר לא שבתה בשבתותיכם בשבתכם עליה... אלה החוקים והמשפטים והתורות אשר נתן ד' בינו ובין

3. על ראשי העמודות שבס"ת ב"ה שמ"ו ראה תו"ש בראשית א אות ה ובהערות שם. ר' בחיי שמות י"ד כח ובהערות בהוצאת שוועל. והמתבונן יראה שהם כולם כפותחים ענין חדש, בלי "ו" החבור של "ווי" העמודים. כך ב"בראשית", כך ב"יהודה" המלך, הנבחר מכל האחים להנהיג את השבטים (ראה בראשית מ"ט, אברבנאל וב"בינה במקרא" פ' ויחי). כך ב"הבאים בקרי"ס שעה ש"עבר-ים" ונותק החבור עם העבר (ראה מהר"ל, גבורות ספ"מ). כך ב"שמור לך" שהיא דרגת בעלי התשובה המתנתקים מעברם. כך ב"מה טובו" שהוא ספרו של בלעם שנכתב בלי זיקה לתורת משה (בבא בתרא י"ד ע"ב, וראה תו"ש כרך י"ט עמ' 363) וכך בראש העמוד הרחב המכיל את שני טורי שירת האזינו שהיא כתורה בפני עצמה, ו"אעידה בס". וראה "מנחת שי" ויקרא ט"ז ח' על הגרסא "ש" שני השעירים גורלות. ואף הם מעמד מיוחד להם בלי חבור לשלפניו (ראה רמב"ן שם). וע"ע "בני-יששכר" מאמרי חודש תשרי מאמר ו' אות יג; וראה עוד "עיונים במקרא" תשד"ם = "אמת ליעקב" תשנ"א להג"ר קמנצקי בראש פרשת בראשית.

4. על ההקדמה היחידאית של פסח לשבת ראה רמב"ן שמות ל"ד כ"א. ברכת הנצי"ב למכילתא סוף פ' משפטים. תו"ש שמות ל"ד אות קמ"ג. "פחד יצחק" להרב הוטנר, פסח, כרך א' מאמר כ"ה. "אבני שוהם" עמ' קע"ו.

5. ראה הקדמת הרד"צ הופמן לפרושו, כרך א' עמ' י'.

6. על הנספחים לחוקי המועדים ראה הופמן כרך ב' עמ' ר"ט.

מקומה של שבת בראשית בשביעית

בני ישראל בהר סיני ביד משה... איש כי יפליא נדר... אלה המצוות אשר צוה ד' את משה אל בני ישראל בהר סיני (ויקרא י"ט א' – כ"ז ל"ד).

כיוצא במערכות הנ"ל בספרים שמות-ויקרא, בנוי אף נאום המצוות שבספר דברים, וכך הוא אף מבנה החוקים הפרטיים שבו (פרוש רד"צ הופמן כרך א' עמ' קמ"ח). הללו טובבים בחלקם הראשון על הציר הצבורי-ממלכתי; מכאן ההוראות על סדרי עבודת הקרבנות בארץ, ההתרחקות מעבודה-זרה, מצוות הקדושה בהתנהגות ובמאכל, ומכאן עניני קדושת המעשרות (הופמן עמ' ת"ד) ובעורן בפרקי הזמן בתוך מחזור השמיטין (הופמן עמ' רל"א). במקום זה הוסיפה התורה את פרשת שמיטת הכספים על שמיטת הקרקעות, שלא הוזכרה במשנה תורה במפורש, ולאחר כל זה באו עניני המועדות בזיקה למצות עליה לרגל.

אלה החוקים והמשפטים אשר תשמרון לעשות בארץ... אבד תאבדון את כל המקומות אשר עבדו שם הגויים... כי אם אל המקום אשר יבחר... בכל אות נפשך תאכל בשר... עשר תעשר את כל תבואת זרעך היוצא השדה שנה שנה... מקצה שלוש שנים תוציא את כל מעשר תבואתך בשנה ההיא... מקץ שבע שנים תעשה שמיטה, וזה דבר השמיטה שמוט כל בעל משה ידו... כי קרא שמיטה לד'... קרבה שנת השבע, שנת השמיטה... כי ימכר לך אחיך העברי או העבריה ועבדך שש שנים ובשנה השביעית תשלחנו חפשי מעמך... כי משנה שכר שכיר עבדך שש שנים... שמור את חודש האביב... כי אם אל המקום אשר יבחר ד' אלוקיך לשכן שמו, שם תזבח את הפסח... ועשית חג שבועות... במקום אשר יבחר... חג הסוכות תעשה לך... במקום אשר יבחר (דברים י"ב א' – ט"ז י"ז).

העולה מתוך שלוש-ארבע מערכות בהן נזכרת השמיטה, שיש במיקומה בכדי לעורר את העיון על שלפניה ועל שלאחריה, ובכדי להעמידנו על המסקנות המיוחדות העולות ממקום שיבוצה.

1. שיטת המכילתא ופרשניה

בפרשת הברית הראשונה, בקבוצת הזמנים המקודשים, השמיטה היא המצויינת לראשונה, לאחריה – השבת, ואחריהן – המועדים. סדר זמנים בעייתי זה, בא לידי ביטוי בדברי המפרשים⁷. יתר על כן: רבוי הזכרותיה של

7. הרב הירש בפרושו לפכ"ג י"ב על הכלל והפרט. "בית יעקב" לר' יעקב מאיזביצא, ויקרא עמ' קכ"ט.

השבת בתורה והלמודים העולים והמסתעפים מכל אחת ואחת נדונו אף הם⁸, וזאת אף ביחס למצויין בשמות כ"ג י"ב, בדבר שבתה של השביעית.

בסוגית מקומה של שבת בראשית בשנה השביעית, ראשונה בזמן ובמעלה היא דרשת חכמים במכילתא שמות פכ"ג פסוק י"ב.

ששת ימים תעשה מעשיך, נאמרה כאן שבת בראשית לענין שביעית שלא תסתרס⁹ ענין שבת בראשית ממקומה.

ברור שהקושי של בעל המכילתא מתיחס הן לסמיכות שבין השבת לשמיטה והן לקדימות של השמיטה לשבת. הקושי שבסמיכות מקבל חריפות יתר ביחס לרגלים. הללו מופיעים בפרשתנו בהוראתם החקלאית, אביב, קציר, אסיף, ומכאן הקשר לשמיטת הקרקעות שהוא מושג חקלאי טהור. ברם, מה עניינה של השבת במערכת זמנים זו? תשובת המכילתא, כי היה מקום למחשבה שמצות השבת תעקר בשנת השמיטה, ומכאן ההדגשה המיוחדת על תובת קיומה אף בשביעית. מחשבה כזאת מופיעה במקום נוסף במקורות התלמודיים, בבעייתו של ר' זירא ע"פ דברי המשנה בהוריות דף ג'ד'.

הורו בית דין לעקור את כל הגוף... אמרו אין שבת בתורה, אין עבודה זרה בתורה, הרי אלו פטורין (מן הקרבן, אם עשו הצבור על פיהם, רש"י). הורו לבטל מקצת ולקיים מקצת, הרי אלו חייבין, כיצד, אמרו... יש שבת בתורה, אבל המוציא מדה"י להרה"ר פטור... שנאמר ונעלם דבר, דבר ולא כל הגוף. בני ר' זירא, אין שבת בשביעית מהו, במאי טעו, בהדין קרא, בחריש ובקציר תשבות, בזמן דאיכא חרישה (דהיינו בשאר שני שבוע) תשבות (איכא שבת) ובזמן דליכא חרישה (דהיינו בשביעית) ליכא שבת, מי אמרינן כיון שמקיימין ליה בשאר שני שבוע כביטול מקצת וקיום מקצת דמי, או דלמא כיון דקא עקרינן ליה בשביעית כעקירת הגוף דמי.

הרי לפנינו שבטולה של השבת במשך שנת השמיטה עשוי היה למצוא הצדקה הלכתית בדרשה מעוותת של הפסוק בתורה¹⁰, ואכן דרשת המכילתא

8. תוספת ברכה, שמות עמ' 318.

9. על עצם הביטוי "תסתרס" או "תעקר" דן בעל "תורה תמימה" פכ"ג אות צ"ו, וכתב שביחס לשבת יש לגרוס תעקר, וביחס לרגלים – תסתרס. וראה בהוריות ד' ע"ב, על עקירת שבת.

10. על הבנה אחרת בבעיית ר' זירא ראה בתוספות הרא"ש הוריות וב"הורה גבר" הוריות (אוצר הפרושים, הוריות) על הערת התוס' שאין הצדוקים מודים בדרשה זו, ואין הם מודים במושג התוספת (וראה להלן פרק ב'). וב"בנין שלמה" הוריות שם, פרוש מיוחד לבעיה. וב"מרומי שדה" הוכיח מכאן שהצדוקים שומרים שבת בשביעית. על השמטת הרמב"ם את בעיית ר'

באה לבטל אפשרות דרשה כזו¹¹. ה"הוי אמינא" של המכילתא והדגשתה זכו לכמה וכמה פירושים ברבדים שונים של פרשנות המקרא ומחשבת ישראל.

כי תכלית השביתה ביום השביעי ובשנה השביעית אחת היא, שבאים להורות שביתה ממלאכה המורה על חידוש העולם, ולפ"ז, הוי אמינא, דבשנת השמיטה אין צריך לנהוג עוד מצות שבת לימים, אחר שכבר יש אות בזה בשמיטה שנתית, וכמו דקי"ל בשבת שפטור מתפילין, משום שכיון שתפילין הוא אות, ושבת אין צריך אות, קמ"ל דאע"פ כן לא תבטל מצות שבת בשנות השמיטה¹² ("תורה תמימה" שמות פכ"ג אות ע"ט).

המלבי"ם בבואו להסביר את דברי המכילתא דן בבטוי היחידאי "תעשה מעשיך" ביחס לעבודת ששת ימי המעשה.

לשון שבת לד' לא נמצא רק בשבת בראשית ובשמיטה, כי שמיטה הוא ענין אחד עם שבת, שבא להורות חידוש העולם בימים, וזה — בשנים. והיה עולה על הדעת שבשנת השמיטה א"צ לנהוג מצות שבת, אחר שהוא כולו שבת, לכן אמר שבכ"ז תשמור בשנה זו גם מצות שבת. בשבת הוא אומר "ששת ימים תעבוד" ופה אמר "תעשה מעשיך", כי יש הבדל בין עבודה ובין מעשה, שהעבודה היא עבודה קשה ובא ברוב על עבודת השדה, ובשמיטה אינו עובד בשדה גם בחול, לכן אמר שבכ"ז הלא תעשה מעשיך ייתר עסקים, ובזה צריך אתה לשבות ביום השביעי, מכל עסקים ומעשים של ימות החול (מלבי"ם שמות כג יב)¹³.

זירא ראה ב"לחם משנה" הלכות שגגות פי"ד ה"ב ובספרו של ר' חיים בן עטר "חפץ ד" הוריות, והשיג עליו ב"מגן גבורים" וב"בנין שלמה" (אוצר פרושים, הוריות).

11. כך יש, כנראה, לפרש את כונת ציונו של "צפנת פענח", הוריות, לעיין במכילתא.

12. וכך כתב בעל "מרכבת המשנה" על המכילתא: מבואר מאמר חז"ל, דאמר הקב"ה זרעו שש וגו' למען תדעו כי לי כל הארץ, והוא אות אמיתי היות הוא ית' בורא העולם בששה ימים ונח בשביעי, והוי אמינא דכמו שאין תפילין בשבת, מטעם דשבת עצמו קרוי אות, כמוהו בשביעית יסתרס שבת ממקומו, דשמיטה הוא אות ואינו צריך לאות אחר, הוכרח לכן הכתוב לצוות ויום השביעי וגו'. וליכא למימר דכמו שמצינו דהקדים הכתוב מצות שבת למלאכת המשכן לומר שאינו דוחה את השבת, וא"כ נימא הכא ג"כ מדהקדים מצות שמיטה לשבת, נימא דשמיטה תדחה שבת בראשית שאחריו. זה א"א לומר, דא"כ לשתוק קרא משבת בכלל, ונדע מצד סברא חיזונה דתדחה השבת מפני השמיטה, ועל כרחנו נאמרה להחמיר. (ובזה מיושבת קושית הרא"ם בראש פרשת ויקהל).

13. וכן הוא ב"פנים יפות" לבעל "ההפלאה". וכן ב"רכסים לבקעה". וראה עוד תו"ש שמות פ"כ אות רמ"ח, פל"ד אות קמ"ג, פכ"ג אות קנ"ג. וראה ב"הרחב-דבר" שמות לא יד מה שהביא בשמו של ר' בצלאל הכהן מוילנא "דלדעת המכילתא אינו אלא בעבודת קרקע דבל"ז [בלי אסור שבת] אסור משום שביעית, אבל בשאר מלאכות לא היה עולה על-הדעת לפטור בשבת

כיוצא בדברים כתב בעל "הכתב והקבלה" וצרף להסברו גם את ענין הזכרת העבדים והשפחות.

ולא אמר כאן תעשה מלאכה כי אם תעשה מעשיך, להורות שתשבות מכל מעשה אם קל ואם כבד, שלא נאמר עבודה קשה אסורה, אבל מותר להשתמש בעבד ובבהמה למעשים קלים, לכן צוה "ינוח עבדך ואמתך" מנוחת נפש ומרגוע מכל מעשה (שמות כ"ג י"ב).

לעומתם הדגיש ר' חיים בן עטר בפרושו "אור החיים" את העדר התואר "כל".

תעשה מעשיך ולא כל מעשיך כמו שאמרו בעשרת הדברות (ועשית כל מלאכתך) כי בששת ימים של שנת השמיטה, שנליה חזור ציווי שבת כאן, אינו יכול לעשות כל מלאכתו כי מלאכת אדמה אסורה לו.

2. יחוד השבת בשמיטה

דרשתה-הדגשתה של המכילתא העסיקה אף את המחשבה החסידית, את ר' צדוק הכהן רבינוביץ מלובלין בספרו "פרי-צדיק" ואת ר' שמואל בורנשטיין מסוחוצ'וב בעל "שם משמואל". גדולים הם ערכיה של "ההכנה" במחשבת החסידות: הכנה למצוה, הכנה לשבתות וימים טובים. גדולה ועמוקה היא פרשה זו ואין כאן מקומה¹⁴. אולם המתיחס לעניננו הוא מושג שש שנות העבודה כהכנה לשנה השביעית. ע"פ "יסוד" זה של הכנה הסביר בעל "שם משמואל" את דברי המכילתא (ש"מ ויקרא עמ' שמ"ב).

"יש להבין הלוא שביתת שבת בראשית היא שביתה כפולה ומכופלת משביתה של שביעית שאין בה שביתה אלא מעבודת קרקע, ומה היתה ה"סלקא-דעתך" שתדחה הקדושה הקלה את הקדושה הגדולה והחמורה, ובכל מקום אמדינן יש בכלל מאתיים — מנה, אבל לא בכלל מנה — מאתיים. ונראה דהנה בכל מקום שמוזכרת שבת נכתבו לפניו ששת ימי המעשה, וכבר עמדו בזה מפרשי התורה. ונראה דהנה לפי מעלתה וגדולתה של שבת שהיא מעין עוה"ב אי אפשר לזכות בה אלא ע"י מה שהאיש

משום שביעית". וראה שם שלפ"ז הסביר הנצי"ב את דעת בעל "העיטור" שהמחלל שבת הרי הוא כעכו"ם רק אם חילל בעבודת הקרקע.

14. ראה: "עיונים במחשבת החסידות" עמ' קי"ב: הכנה למצוה. פרקים במחשבת החסידות עמ' כ"ז. באורי חסידות לש"ס, מפתח עמ' תש"ט. "שבתה של ירושלים", פרק ז. "אישי מועד" עמ' 69. להלן פ"ה הערה 15; פי"א; פי"ב.

מקומה של שבת בראשית בשביעית

משליך ממנו טרדות המלאכות וטרדת הפרנסה של ששת ימי המעשה, ופורק ממנו עול חשבונות הרבים שחשבו בני האדם, וזכין לעומת זה לקדושת שבת, וכמו עולם הבא שלפי מעלתו אי-אפשר לזכות בו, אלא ע"י מה שמתרחק מעוה"ז... וכעין זה הוא שבת שהוא מעין עוה"ב. שאילו יצויר העדר ששת ימי המעשה לא היה במה לזכות בקדושת שבת, וע"כ נכתבו קודם ציווי שבת — ששת ימי המעשה. ולפי האמור יובן הס"ד, שבשביעית, שכל השנה נקראת שבת ואין כאן ששת ימי המעשה בשלמות, שהרי אסורין בעבודת קרקע, לא חשובה כ"כ ההתרחקות מעניני חול כדי לזכות לקדושת שבת, לזה באה האזהרה שאעפ"כ לא תעקר שבת בראשית ממקומה.

כיוון מחשבה זה הנחה אף את ר' צדוק בקונטרסו "קדושת השבת" הנדפס בראש ספרו "פרי צדיק" בראשית. מתוך דבריו על משמעות העבודה והעמל בששת ימי המעשה והתייחסותם למנוחת השבת, עולה מעמדה המיוחד של השבת בשנה השביעית שאין בה עבודת אדמה. לרעיון זה, ענינם של ימי המעשה בזיקה אל השבת, הוא שב"פרי צדיק" שמות פ' משפטים, מאמרים ב', ו'. הרצאת דבריו מורכבת מכמה נקודות, הנרקמות אחת בתוך חברתה, והן הופרדו לקמן לצורך הבנה בהירה יותר.

לשאלה הראשונית בדבר ה"הוי אמינא" של המכילתא שתעקר שבת בראשית בשמיטה, השיב ר' צדוק:

דהוי סלקא דעתך דעיקר מצות שבת שיהיו ישראל פנויים יום אחד בשבעה ימים לתורה ועבודת השי"ת, שבימי המעשה זה פונה לזיתו וזה פונה לכרמו וטרודים בעניני העוה"ז. וצוה השי"ת שינוחו בשבת ממלאכה ויהיו פנויים לתורה. וא"כ בשמיטה שכל השנה לא היה להם טרדה, שכל עיקר עבודתם היה בעבודת האדמה וזה נאסר בשמיטה, והיה העני והעשיר שווים בספחים, וא"כ כל השנה כשבת, ולמדנו הכתוב דאף בשביעית לא תעקר שבת בראשית ממקומה ("פרי צדיק" שמות עמ' 103).

אולם העיון בפסוקי התורה בפרשת משפטים מעורר את השאלה בדבר סדר הענינים: שמיטה, שבת, אזהרת שמירה ושלש רגלים: "והשביעית תשמטנה" וגו', "ששת ימים תעשה מעשיך וביום השביעי תשבות למען ינוח שורך וצמרך" וגו', "ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו, ושם אלוהים אחרים לא תזכירו, לא ישמע על פיך, שלש רגלים" וגו'. ראשונים ואחרונים דנו בענין, ויש ביניהם שעמדו על הקשר בין הפרטים. החזקוני פרש: "ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו, מכל מה שהזרתי אתכם בשבתות של שאר השנים תשמרו בשבתות של שביעית". הרב הירש לעומת זאת מדגיש את חובת הסייגים המודגשת בעיקר ביחס לשבת, מושגי ה"שבות", וב"כ לא אשר אמרתי אליכם תשמרו", ו"מיד מסבירה התורה את מושג המצוה של עשיית סייג לתורה, ולשם כך היא מדגימה אותו באזהרה הראשונה שבמתן-התורה, היא אזהרת

עבודה זרה¹⁵. הרשב"ם הרגיש בקושי לפרש על דרך הפשט: "ובכל אשר אמרתי אליכם מיום התחלת הדברות עד עכשיו, תשמרו, חזרו וכופל ושונה אזהרותיו, ורבותינו דרשו לרבות שביתת כלים". ואכן בברייתא השנויה במסכת שבת דף י"ח ע"א שנינו: "ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו לרבות שביתת כלים" (דכתיב לעיל מינה, למען ינוח שורך וחמורך – רש"י)¹⁶. והענין כולו טעון הסבר: מדוע דוקא בקשר לשבתה של השביעית מוזכרים עניני השבות ושביתת כלים. כיוצא בכך עורר ר' צדוק את השאלה בדבר ההנמקה של "ביום השביעי תשבות, למען ינוח שורך וחמורך וינפש בן אמתך והגר", מדוע היא מופיעה כפעם יחידאית דוקא כאן, בציווי על שמירת היום השביעי בשנה השביעית. יתר-על-כן: הבטוי "וינפש" נזכר רק פעמיים בתורה, לפנינו ובשמות ל"א י"ז: "שבת וינפש¹⁷" וברור שיש קשר ביניהם.

ונראה כנרתן טעם שע"י השביתה ינוח שורך, ובאמת לא נזכר שביתת בהמתו בכל המקומות הנזכרים (בתורה ודנים בענייני שבת) זולת בדברות, ושם נאמר בלשון אזהרה לא תעשה כל מלאכה וגו', עבדך ואמתך ובהמתך, ואם בא כאן לשנות אזהרת שביתת בהמתו הוי ליה לומר וינוח שורך, ומה לשון "למען ינוח". והרמב"ן ז"ל כתב דלמען כמו בעבור, דהיינו שיעשה כל מלאכתו בחול, כדי שינוח שורו ועבדו בשבת, וזה ג"כ אינו מובן, דהא מיירי בשנת השמיטה, ועבודת השור לעול, ובשביעית לא היה לו מלאכה אף בחול¹⁸ (פ"צ שמות עמ' 104 וע"ע שם עמ' 178).

בתשובת שאלות אלו הגיע ר' צדוק לניסוח יחודה של השבת בשנת השמיטה

(פ"צ שם עמ' 103 ולהלן).

אף דגם זה עסק השבת שיהיו פנויים לתורה ועבודה, מ"מ אף כשפנוי כל הימים ועוסק בתורה ועבודה, יש עסק בשבת שזוכה לקדושה מהשי"ת דקביענא וקיימא... פרוש הכתוב "וביום השביעי תשבות", שיהיה לך נייחא, והיינו שאף בשביעית שיהיה פנוי לכל הימים לתורה, וששת הימים תעשה מעשיך בעמל תורה, מ"מ יהיה נבדל השבת, שבשבת תשבות ויהיה לך נייחא מהשי"ת. ועל דרך שנאמר, אז תתענג על ד', שאינו לשון ציווי, רק

15. שמות כ"ג י"ג וראה ב"צרור המור" ובחת"ס על התורה, פ' משפטים.

16. ראה תו"ש כרך ט"ז עמ' רמ"ט על עניני שביתת כלים, ותו"ש שמות כ"ג פסוק י"ג.

17. וראה תו"ש בראשית ל"ז אותיות ק"ג, ק"ד. את שלום הצאן לקיים מה שנאמר יודע צדיק נפש בהמתו. וראה להלן פרק ו'. דרכו של מקרא עמ' 56.

18. להבנת הרמב"ן ראה שו"ת חת"ס או"ח ס"ב. ר' בחיי. ר' יוסף בכור שור דברים י"א ח': למען תזכור וגו'. שד"ל שמות כ' י"ב: למען יאריכו ימיך. פעמים הרבה מילת "למען" נאמרה לא להורות על התכלית המכוונת, אלא להורות מה תהיה התוצאה.

מקומה של שבת בראשית בשביעית

שכר שיתן לך השי"ת המנוחה והעונג. [בשבת דף קי"ט ע"ב: ר' זירא מהדר אזוני זוגי דרבנן, א"ל במטותא מינייכוהו לא תחללוניה (שהיה רואה אותן זוגות ומדברין בתורה, מחזר אחריהם ואומר להם במטותא מנכון, לכו והתעסקו בעונג שבת ולא תחללוניה לבטל תענוגים. רש"י). שצריך לשבות מעמל פה דתורה. ומה שאמרו בירושלמי מסכת שבת (פס"ו ה"ג) לא נתנו שבתות אלא לעסוק בתורה, היינו עסק הלב, דאז עיקר הזמן דהשפעת ד"ת ללב. ובפסיקתא (ס"פ כ"ג) פליגי בזה, רחב"א אמר: לא נתנו שבתות אלא לתענוג, ורשב"ן אמר: לתלמוד תורה; ואמרו דלא פליגי, דמה שאמר רשב"ן — לפועלים, ורחב"א — לרבנן... והשקועים בכל ימי המעשה בעסקי העולם, עונג שלהם בשבת לעסוק בתורה... ורבנן שעמהם עסקו בביהמ"ד, להם העיקר לתענוג... בשבת שהוא מעין עוה"ב — אז תתענג¹⁹. (פרי צדיק" בראשית, סוף קונטרס "קדושת השבת").

הסברת מושגי המנוחה בהתאם לעמל שקדם להם, מתבררת בקונטרס "קדושת שבת" (פרי-צדיק בראשית עמ' 4).

ההמונים העוסקים במלאכה גופנית וגשמית בעוה"ז בצרכי גופם, הם מרגישים קדושת יום השבת במנוחת גופם בפשטות מעמלו ויגיעו. וכל ימי המעשה אין לו פנאי לשום על לבו עבודת ד' ויראתו ותורתו ועל מה בא לעוה"ז, וביום השבת יש לו להתעורר משנתו, ולהרגיש חיות הרוחנית שבנפשו. ועליהם ביחוד אז"ל "דלא נתנו שבתות ויו"ט אלא לעסוק בתורה". ואותם העמלים בעבודת ד' ומצותיו ותורתו אף הם נחים בש"ק מעבודה, כי אין אז זמן מעשה רב המצוות ולא זמן תפילה... וצריכים לנוח מזה בשבת שהוא שביתת עמלם של ימי החזל, ולא חלילה שישבו בטל לגמרי או שימשכו בבשר ויין ותענוגי גוף לבד, דודאי טוב מזה לעסוק בתורה. רק מי שהוא שקוע כל ימי החזל כל מחשבות מחזו ולבו בדברי תורה... בשבת שהוא זמן עלית העולמות הוא במדרגה גבוהה מעסק התורה בעמל פה, כי יוכל להתדבק אז באור פני מלך חיים ממש.

19. ראה "עולת ראייה" ח"ב עמ' ח': אהבה בתענוגים. "חכמת הקודש" עמ' תקכ"ה ושם עמ' תרל"ו. "מוסר הקודש עמ' קע"א: התענוג הנשגב. קונטרס השבת עמ' ל"ב. "מכתב אליהו" ח"ב עמ' 14. וראה עוד על "בחינת הדעת בשבת למי שקדוש לגמרי כל ימי המעשה ומשיג בשבת קדושה עליונה יותר" (פ"צ שמות עמ' י"ד, עמ' כ"ו); ובפ"צ ויקרא עמ' 200: "מי שעוסק בשיה"מ בתורה... אצלו בשבת אין צריך לכלום ועליו אמרו לא נתנו שבתות אלא להתענג". וכן שם בסוף הכרך קונטרס "עמלה של תורה" סעיף ו': כי עונג הוא כשאינו חסר כלום.

שבוע "העבודה" בשנת השמיטה שונה מהשנים האחרות בזה שהוא מעסיק את כל שכבות העם – המנועים מעבודת קרקע, פועלים ותלמידי חכמים – בעסוקים רוחניים, ואז כאמור מתיחדות השבתות, הבאות בסוף "שבוע עבודה" כזה.

בשנות השמיטה כל ישראל פנייים כל השנה לתורה, והשבתות שבהם הם לתענוג, והיינו שזוכין להתענג על ד' ("פרי צדיק" שמות עמ' 98).

קדושתן המיוחדת של שבתות השמיטה – אלו שיסודן ב"תענוג הנשגב" – בולטת וחודרת בכל המעגל המתרחב מסביב לשומרי שבתותיה של השביעית. כך עולה מתוך השוואת שלושה קטעים במשנת הרב קוק, ר' צדוק הכהן ובעל "שפת-אמת".

ביסומה של הנשמה בעידונה העליון חודר הוא כל-כך בכל כוחותיה ושרשי היותה, עד שריא מבסמת בחילה גם את כל הסובב אותה, וכל הנוגע בזה בסבוב ונגיעה הרייתית ומציאותית. וכשהנשמה מאירה ומתענדת על ד' ועונג הכרת האלוקות ומשושה מצויה בתבל, כל הנשמות כולן, וגם כל נפש חיה וכל שיח וצמח, גם כל כח חיים צפון בכל יסוד ודומם, שואב ענדה והתעלות ("מוסר הקודש" עמ' קע"א).

דברים שאמר הרב קוק בסתמא, "נפש חיה", "שיח וצומח", "יסוד ודומם" נתפרשו ע"י ר' צדוק ובעל שפ"א בזיקה אל הכתוב: "שורך וחמורך", צמחית השביעית ושבייתת הכלים הדוממים.

וע"ז [על קדושת שבת בשמיטה] אמר הכתוב למען ינוח שורך וכו', שע"י קדושה זו תכנס קדושה אף בקנינים של ישראל, וע"ד שמצינו (ע"ז כ"ב ע"ב) ישראל שעמדו על סיני פסקה זוהמתן לענין בהמת ישראל, וכן בכור בהמת ישראל מקודש מרחם, וכן במעשר עשירי מאליו קדוש כמ"ש (בכורות נ"ט) והוא ע"י הקדושה שיש בבהמת ישראל, וכן מצינו בחמורו של ר"פ בן יאיר (תוס' חולין ז' ע"ב) שע"י קדושתו הכניס קדושה אף בבהמתו, וכן מצינו בפסיקתא רבתי (פ' פרה) בפרה שמכר ישראל לעכו"ם ולא רצתה לעשות מלאכה בשבת עד שלחש לה ישראל, וע"ז נתגייר בן תורתא וזכה לתורה, והיינו שמקדושת ישראל נכנס בקניניו ועי"ז יש קדושה בבהמתו. וינפש בן אמתך והגר, ובגמרא (יבמות מ"ח ע"ב) בן אמתך – עבד ערל, והגר – זה גר תושב והיינו המקיים ז' מצוות וכן העבד, עכ"פ קבל עליו ז' מצוות דאם לא כן, לא היה מקיימו. וגר תושב אתה מצווה להחיותו (כמ"ש פסחים כ"א ע"ב) ובדאי יכנס בו קדושה; וע"כ אמר בו לשון וינפש, לשון נפש שנדרש (ביצה ט"ז) וינפש, וי

מקומה של שבת בראשית בשביעית

אבדה נפש, וכן בספר הבהיר, "וינפש שמשם פורחין כל הנשמות"²⁰... ומצינו יפה שיחתן של עבדי אבות וגו' והיינו שאברהם אבינו מרוב קדושתו הכניס קדושה לקניניו ועבדיו... זהו וינפש בן אמתך והגר, שמהנייחא והקדושה שלך יכנס נייחא לבהמתך וכ"ש לעבד ערל וגר תושב שיזכו ע"י קדושתך לבחינת נפש (פרי-צדיק שמות עמ' 104).

ר' צדוק מתייחס אמנם בדבריו לקנינים, אבל אין כאן דברים מפורשים על שביתת כלים בשבת, ומדוע באה דרשת אזהרה זו דווקא ביחס לשמירת שבתה של השביעית, שהיא כאמור, מיוחדת בקדושתה ובמעלתה? בדברי בעל "שפת אמת" (בראשית עמ' 50) יש משום תשובה לשאלה, אם כי הדברים נאמרו על בחינת שבת בכללה.

השבת — יש בו מעלות זו למעלה מזו, והאמת שיש בכח השבת להאיר לכל הזמנים ולכל המקומות ותליא בשומרי השבת... וכן אמרו בית שמאי האדם מצווה על שביתת כלים בש"ק דכתיב "ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו", לרבות שביתת כלים. והענין הוא שהשבת צריך להעלות כל ימי המעשה ולהאיר לכל המעשים, אך לא כל אדם מוכן לזה, ולכן הלכה כב"ה. אבל יחידים וצדיקים, כפי שמירתם השבת יכולין להעלות על ידו הכל. וז"ש למען ינוח שורך וכו' ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו, שהוא לשון נפעל, שכפי שמירת האדם השבת בנפשו ומאודו²¹, ממילא נמשך הארת שבת לכל המקומות, לכן שביתתו בהמתו לכולי עלמא מצוין, ובכלים פליגי, כי קשה להעלות הדומם יותר מן בעלי החיים²².

הדרישות הגבוהות של בית שמאי יסודם בעולם המתקון, האידיאלי, וקשה להן להתממש בעולמנו, ולכן רק לע"ל תהא הלכה כבית-שמאי²³. אמנם השמיטה יש בה מן חזון העתיד, ועאכ"ו — שבתה של השמיטה, ולכן ביחס אליה דרשו

20. ספר הבהיר אות נ"ז וראה רמב"ן בראשית ב' ז': יום השבת מקיים כל הנפשות שנאמר וינפש, וראה תו"ש שמות ל"א אות קי"א, וראה להלן בפרק ו': נשמה יתירה בשבת ובארץ.

21. "ובכל מאודך — ממונו של אדם" (ברכות סא ע"ב). וראה "חכמת הקודש עמ' שי"א ושם במקורות בעמ' תרכ"ב, על מקלו של אלישע. וע"ע "צדקת-הצדיק" ס' פ"ו. צ"א קצ"ז. ר"ה, וב"ארץ צבי" ח"א עמ' רמ"ה לגאון ר' א"צ פרומר, ראש ישיבת יח"ל, הביא ראייה מההלכה ליחס הפנימי של האדם לחפציו.

22. שפ"א פ' וישלח, ואם כי אין התייחסות מפורשת לשמיטה, הרי השנה בה נאמרו הדברים, תרמ"ט, היתה שנת השמיטה, וראה בשפ"א פ' משפטים בפסוק למען ינוח שורך וכו', שנאמר בשבת המתייחסת לשביעית: תרמ"א, תרמ"ט, תרנ"ד.

23. "לקוטי תורה" לרב בעל "התניא" קורח עמ' 108. סדור הגר"א: "המאיר לארץ וכו'. ש"מ ויגש רפ"ז. וראה שפ"א ויקרא עמ' 191: חובת קרקע אינו נוהג עתה, כי בזמן המקדש היו יכולין

ב"ש את דרשתם-דרישתם האידאלית – שבת המקיפה את כל מעגל האדם, אף את דממת כליו.

* * *

להוראה בדבר קיומה של השבת בשביעית יש אח ודוגמא בציווי על קיומה של השבת תוך כדי בניית המשכן: דהיינו, השבת אינה נדחית מפני ערכים עליונים לכשעצמם. (בדברי ר' צדוק מוסבר המכנה המשותף הן הרעיוני והן הלשוני לשני המקרים: שבתה של השביעית ושבתו של המשכן. "פרי-צדיק" שמות עמ' נ"ב).

היה סברא לומר שכל ימי השבוע ג"כ עסוקין להשכין השכינה בארץ, א"כ כל הימים כשבת ותעקר אז שבת, והשמיענו הכתוב שלא תדחה שבת... והזכר מקודם ששת ימים וגו' שכן תמיד מזכיר ימי המעשה קודם לשבת... שהם הכנה לשבת וכפי הכנת ר' ימי המעשה כן זוכה לקדושת השבת שאחריהם... ואמר בפ' תשא (שמות ל"א ט"ו) "ששת ימים יעשה מלאכה", וכן בפ' ויקהל (שמות ל"ה ב') "ששת ימים תעשה מלאכה", ולא כתוב כמו בדברות "תעבוד" וכדומה אך דשם מיירי במלאכת המשכן ואז נעשה המלאכה מעצמה²⁴ וע"כ כתוב יעשה מלאכה וכן תעשה מלאכה שנעשה מעצמו²⁵. וכאן דמיירי בשנת השמיטה שהיו כל ימי המעשה פנויים לתורה ועבודה נשתנה הלשון, וכתוב ששת ימים תעשה מעשיך וגו' ולא כתוב לשון מלאכתך או לשון עבודה כמו שנזכר בשאר מקומות, דלשון מלאכתך היינו ל"ט מלאכות שהזוהר עליהם "לא תעשה כל מלאכה", ול"ט מלאכות כנגד "מלאכה" ו"מלאכתו" ו"מלאכת" שבתורה כמ"ש בשבת מ"ט ע"ב. מה שאין כן לשון מעשה; דבור נמי אקרי מעשה כמ"ש (שבת קיט ע"ב) שהדבור כמעשה שנאמר בדבר ד' שמים נעשו. ויש לפרש "תעשה מעשיך" היינו מעשים המיוחדים לך, שבשבילם נברא האדם, דכתיב אדם לעמל יולד, לעמל פה

לעורר גם הדומם ולהעלותו עד מקום השגחה שהוא בשורש כמ"ש ושבתה הארץ ממש. וע"ע להלן: שבת שבתון בשנת השבת.

24. וכן דרשו בראש שהש"ר: הבית בהבנותו, מאליו היה נבנה... האבן היתה נושאת את עצמה ונתנת ע"ג הדימוס.

25. "אכן בפרשת אמור כתיב ג"כ ששת ימים תעשה מלאכה, אף דמיירי במלאכת הרשות, אך שם נקרא השבת בשם "מקראי קודש" ופתח במועדי ד' מקראי קודש, והקדים השבת, ועל שם זה נקרא השבת תחילה למקראי קודש, ואף דקדושת שבת קביעא וקיימא מהשי"ת... רק השי"ת אמר לישראל זכור לקדשו, להכניס בשבת קדושה. ולפי האמור, ההכנה מששת ימי המעשה שיהיו כל מעשיו לשם ד'... ונעשה הכל מעין מעשה המשכן, ומכניס קדושה לשבת הבא אחריהם, שיתקדש בקדושה יתרה כמו בשבת שאחר מלאכת המשכן, וע"כ כתוב שם לשון תעשה מלאכה, שנעשה כמלאכת המשכן שנעשה מאליו" (פרי-צדיק, שם).

נברא, לעמל תורה ולעמל שיחה זו תפילה וכמ"ש סנהדרין צ"ט ע"ב. וביחס השביעי תשבות" שתזכה להשיג הנייחא מהשי"ת להתנגג על ד'.

הבנת ענין ה"נייחא", ה"תענוג על ד'", השביתה וההמנעות מעבודה רוחנית יוצרת בשבת בכלל ובשבתה של השמיטה בפרט, מוסברת ע"י עיון בקטעים מ"מוסר הקודש" לרב קוק בדבר "דממה עליונה", "מלכות הדומיה" ועוד.

צריך לברר את היסוד של מניעת האפשרות להיות עסוק בעבודה תכופה, שהיא מזדמנת לבעלי רוח עדין, המשוטטים בשיא הגבוה של מחשבות נאצלות. לפעמים באה מניעה זו מפני המהירות הגדולה שבהתנוצצות הנשמה, שרעיון ורדף רעיון ומחשק לחשק מתקלע אז האדם, ואינו יכול להתישב על מעמד קבוע מפני הליכתו התדירה מחיל אל חיל (עמ' רנ"ז). יתרון השתיקה... בא מתוך ההתפרצות הפנימית שבאה מתוך מעין הנשמה שדורש להתפשטותו והרחבתו מגרש גדול מבלי מעיק, וחמורה היא ההתבודדות הפנימית מאד, ודורשת היא שגשוגה בלא שום הפרעה בעולם אז יוצרת היא את ערכיה וגוניה מכוחה התוכי הפנימי... והדבור הבא אז הרי הוא מפריע... ודוגמת השתיקה הדבורית לעומת המחשבה, יש גם כן דומיה מחשבתית כשכא תורה של מחשבה היותר נעלמה²⁶ (עמ' רע"ג).

כשבעל המחשבה הדוממת עוסק בדממתו הנשגבה, עולמות רבים הולכים ונבנים, שידות נשגבות מתנשאות בשיא קדשן (עמ' רע"ד).

מפני קדושת בית המקדש המתנוצצת בארץ-ישראל... מתגלה קדושת המחשבה בכל א"י, וגם בזמן הזה יש קצת רושם ממנה (עמ' רפ"ח). השינה²⁷ משחררת את האדם מהשעבוד של העולם החיצוני, ועל ידי זה יכול הוא לפשט את נפשו בהפשטה פנימית, בכל אורך שיעור קומתו הרוחנית. ביחס החיים שכלפי העולם החיצוני נפשו מצטמצמת, אבל ביחס חיייה הפנימיים הרי היא מתפשטת, מאריכה את מהותה (עמ' ש"ד). לפעמים אדם צריך להתישב בדעתו, שלא להיות רדוף תמיד מחובת המעשה והתלמוד, אלא

26. פסיקתא רבתי כ"ג: שבות מן המחשבה, וראה "חכמת הקודש" עמ' קט"ז; קכ"ח; דממה וקשב. קשב ההרגשות הסמויות. על שתיקה בשבת עיין לקוטי תורה בהר עמ' מ"ג. וראה "בכל זאת" א. נהר עמ' 99: הדממה.

27. על עניני השינה בשבת ראה ילק"ר ואתחנן: שנה בשבת תענוג. בני יששכר מאמרי השבתות, מאמר ו', י'. "פרי צדיק" בראשית קונטרס "שביתת-שבת" עמ' ל"ט. גרסת המאירי שבת קי"ח ע"א בירושלמי תלמיד מענג בשינה, וראה "אוצר השבת" עמ' נ"א. "האר"י היה ישן שנת צהרים בשבת, שהיה אומר שיש תועלת גדולה בשינה זו לנשמה." ("עמק המלך", הקדמה) וראה תולדות האר"י, מהדורת בניו עמ' 165. "לקוטי תורה" צו דף י"ז ע"ב.

ליתן לעצמו הנחה וזחיות, כדי שתתעלה נשמתו בעצמה, ותתרחב בטיולה הפנימי, בלשד החיים האצורים בתוך כל מעשה והתלמוד, בתוך כל העבודה והתפילה. שביתה כזאת קדושת שבת יש בה (עמ' רנ"ח)²⁸.

העובדה שאין לשבת הוראה חקלאית, היא שהביאה את המכילתא בפ' משפטים, להדגשה, שאע"פ שהיא נזכרת בתוך מערכת זמנים חקלאיים, הרי בבטולם בשמיטה, אין היא – השבת – מתבטלת. ומאחר שהדגישה התורה – לפי פרשנות המכילתא ופרשניה – את מעמדה של השבת בשמיטה, נמצאת אומר, שאכן יש לה לשבתה של השביעית אף תוכן רוחני מיוחד, נאצל, העולה על זה של השבת בשש שנות המעשה. כשכל השבוע עומד בסימן יצירה גשמית, הרי מנוחת השבת היא יצירה רוחנית, וכשכל השבוע – יצירה רוחנית, הרי מנוחת השבת היא להתענג ב"קביעא וקיימא", לא ביצירה מתחדשת אלא שביתה המשקיעה, מספיגה ומטמיעה בדממה רוחנית עילאית. כשכל השבוע עומד בסימן של אדמה בדומית תהילה, מתעלה ומתעצמת השבת בעונג דממת המחשבה.

3. שיטת רש"י ופרשניו

בהסברת הסמיכות שבין שבת לשמיטה ב"ספר הברית" התקשה ודאי גם רש"י, הן על עצם הסמיכות והן על הקדמת השמיטה לשבת. בישוב הדברים הלך בעקבות המכילתא.

אף בשנה השביעית לא תעקר שבת בראשית ממקומה שלא תאמר הואיל וכל השנה קרויה שבת לא תנהוג בה שבת בראשית (רש"י שמות כ"ג י"ב).

ר' אליהו מזרחי בפרושו על רש"י הצביע על קושי נוסף שעמד לנגד עיני רש"י: הכפילות שבהזכרת השבת, נוסף על הנאמר בעשרת הדברות אם כי גם ע"פ פשוטו של כתוב יש כאן השלמה שאינה נזכרת בפעמים הקודמות.

28. ראה ב"חכמת הקודש" עמ' ק"פ בפרק על צמיחת המחשבות, בהסברת מושגים בהולדת מחשבות אוניברסליות ולאומיות והתפתחותן ע"י מינוחים מעולם הצומח: שדה אשר ברכו ד', צמחים חדשים ונפלאים, ציצים ופרחים, אסיף תבואות, מחצדי חקלא, אור זרוע ועוד. ו"יש דרגת השביעית שאין הדברים נתקים ממקורם כלל, להיות אצורים באוצר היחיד, אלא הכל נקלט בקליטה כללית של האומה, כללות ישראל וכללות הנשמה הכוללת, נשמתו של אדם הראשון, שכוללת בה גם נפש הבהמה תושיע ד'. והיתה שבת הארץ... לך... לתושבך... ולבהמתך", וראה עוד ב"אורות הקודש" ח"ב עמ' תר"י מקורות ראשונים ואחרונים למושגי הזריעה והקצירה בבחינת הנשמות וב"עולת ראייה" ח"ב עמ' תפ"ב.

למה נאמרה פרשה זו והלוא כבר נאמרה בפרשת הדברות, ועוד מה ענינה אצל השמיטה, וכן גבי שבת האמורה במשכן, אמרו: שלא תאמר דחוייה שבת אצל מלאכת המשכן, דאם לא כן למה נאמרה ומה ענינה אצל המשכן... אך קשה דדילמא הא דנאמרה פרשה זו, אע"פ שכבר נאמרה בפרשת הדברות, הוא מפני שני דברים שנתחדשו בה, העבד והעדרל והגר תושב שיהיו שובתים ביום השבת, ושמא י"ל דפי' "למה נאמרה", למה נאמרה פה.

ר' דוד הלוי בעל ה"ט"ז בפרושו "דברי דוד" דחה את שאלתו של הרא"ם.

ואין זה קושיא דענין זה [מפני דברים שנתחדשו בה] אנו אומרים היכא דא"א לומר דצריך לגופו, אבל אם צריך לגופו כמו כאן, טפי עדיף.

נמצא שבצדק הדגיש רש"י שהזכרת השבת מתיחסת לשנה השביעית ומלמדת על חובת שמירתה אף בשמיטה. האדמו"ר החבד"י בבאורו לרש"י²⁹ דייק בלשונו של רש"י בניב: שבת בראשית, ודן בהנמקות השונות לשבת.

לכאורה תמוה: מהו ה"ט"ז ש"תעקר שבת בראשית", מפני שכל השנה קרויה שבת, והביאור: בטעם השביתה בשבת יש ב' עניינים: זכר למעשה בראשית, שע"ש זה נקרא שבת-בראשית, וזכר ליציאת מצרים. רש"י פרש (דברים ה' ט"ו) את השייכות של יצי"מ לשבת: ע"מ כן פדאך שתהיה לו עבד ותשמור מצוותיו, היינו שהטעם לציווי שמירת שבת הוא כנאמר בעשרת הדברות הראשונות — זכר למעשה בראשית, ואילו זכר ליצי"מ הוא טעם לקיום המצוה שנצטוו משום זכר למעשה בראשית, ולכן קא-סלקא-דעתך שבשנה השביעית תעקר שבת בראשית, דכיון שכל השנה קרויה שבת, הרי כל השנה גם ימות החול הם זכר למעשה בראשית, ומה צורך ומה מוסיף הזכר דיום השבת? ומלמד הכתוב דגם בשביעית נהגת שבת בראשית, והטעם: עם דיות דכל השנה קרויה שבת, אבל בפועל אין השביתה אלא ממלאכות השדה [והרי הזכר בפועל ע"י השביתה הוא רק בזמן המלאכות הללו ורק באדם העובד אדמתו] מה שאין כן השביתה (ובמילא — זכר למעשה בראשית) דיום השבת הרי הוא בכל משך כ"ד שעות היממה, שהרי הכל אסורים בכל מלאכה.

29. צפת תשל"ז עמ' 312.

4. דברי אחרונים בעקבות המכילתא

בעקבות דברי המכילתא, המעניקים מימד מיוחד לשבתה של השביעית, באים דבריהם של אחרונים המעטרים את שבת השמיטה בעטרה מיוחדת. ערכיה של השבת ושבתה מקיפים את "המדבר" הישראלי ואת הנלוים אליו, עבד אמה וגר תושב; את ה"חיי" על סוגיו, "בהמתך", "שורך וחמורך", ואילו אצל "הדומם" – עולם כמנהגו נוהג; "השבת אינו ניכר בגשמיות"³⁰. אכן, הן בפרשת המן והן בדברות הראשונות כבוש הרעיון על השבת האוניברסלית שביקום, "היום לא תמצאוהו בשדה"³¹ "כי ששת ימים עשה ד' את השמים ואת הארץ, את הים ואת כל אשר במ וינח ביום השביעי – על כן ברך ד' את יום השבת (שמות כ' י"א) ובעקבות כך בדברי חז"ל על שבת בעל האוב ומנוחת הסמבטיון (סנהדרין ס"ה ע"ב) ועל שבת הגיהנום (ילקוט שמעוני, איוב רמז תתק"ו) אולם כל זה אינו למראה עיני בשר, בנגלה לעין הגשמית אין רואים ששבת שבת מקפת את כל רבדי המציאות; בחטיבת דצח"מ נעדרות שתי החוליות התחתונות – דומם וצומח – את סגולותיה של השבת. חסרון זה ניתן להמלאות בשנת שבת הארץ.

לשון שבת לד' לא נמצא רק בשבת בראשית ובשמיטה, כי הם עדות לד' ששבת בשביעי, ומודיעים חידוש העולם, כי אחר שהיה הציווי במצות שבת "למען ינוח שורך וחמורך, וכל אשר לד'", היה ראוי שתנוח גם הארץ ולא תגדל פרותיה ביום השבת, אך עולם כמנהגו נוהג, והטבע תתיגע ותעבוד כדרכה, וע"כ בחזר שמיטת הארץ, אחת לשבע שנים להשלים בה שבת השבתות של ששת השנים. ומזה הטעם הסמיך בפ' משפטים ציווי שבת אל אזהרת שמיטה, כי שנת השמיטה באה להשלים שבתות השבתות (מלבי"ם ויקרא כ"ה).

השבת עבודת האדמה ע"י האדם בשביעית מביאה מנוחה לדומם ולצומח, ויש בה – עכ"פ מצד הפסקת הפעילות ע"י הישראלי – לשתף את הטבע במנוחה המקפת; שבת לד'; כל אשר יצירת ד' הוא – דצח"מ – שובת הוא. קו מחשבה זה כשהוא מעוטר בדיוק מספרי מופיע בספר "מטה משה" לר' משה, תלמידו המובהק של המהרש"ל (נדפס לראשונה בשנת ש"א).

חפץ הש"י שישבות בשבת אדם ובהמה ושדות וכרמים כי בו שבת מכל

30. "שפת-אמת" שמות 118, "שם משמואל" מועדים עמ' קפ"ח, וראה שם עמ' ט"ו. אמנם ב"שם משמואל" ויקרא עמ' ק"מ על השינוי בעתיד גם בחיצוניות העולמות. וראה "כתלנו" ט"ו עמ' 204.

31. שמות ט"ז, כ"ה, כוזרי מאמר א' פ"ו.

מקומה של שבת בראשית בשביעית

מלאכתו. והנה בכל שנה יש נ"ב שבתות, נמצא שבששת השנים יש שי"ב שבתות שגדל בהן תבואת השדה והכרמים, וכנגדן צריכים לשבות שנת השבע, שנת השמיטה שהיא עולה שי"ב ימים חוץ מן נ"ב שבתות שהן בשנת השמיטה, לפי שאין שבת מוציא שבת, כי דייך שיפקיעו את עצמן, ונ"ב ושי"ב עולה שס"ד למנין שנות החמה (ואותן נ"ב שבתות השמיטה גדל בהן ספיה, וכשתספור שבע שבתות שנים ז' שנים ז' פעמים, אזי יעלה בידך ז"פ נ"ב שבתות שהן בז' שני השמיטה, והן עולין למנין שס"ד שהוא שנה תמימה. צריכין לעשות שנת החמישים שנת היובל ואותן שבתות שביובל הן תשלומין לשבתות השמיטה לפי שלא היו בהם אפילו ספיה) נמצא ששבת יום השביעי ושנת השביעי ושנת שבע שבתות כולם יחדיו נצמדים והיו לאחדים, וטוד כולם הוא יום השביעי ('מטה משה' ס' תע"ג).

בשינוי סגנון ובשינוי חשבון כתב ב"תפארת יהונתן" לר' יהונתן אייבשיץ פ'

בהר עמ' 178 (הופיע לראשונה לאחר פטירתו, בשנת תקכ"ד).

בשש השנים אשר הניבורים משלימים שנת לבנה עם החמה, הוא בכל שנה נ"ב שבועות, שש שנים נ"ב שבועות הוא שי"ב שבתות, ובכל שנה א' וז' דפסח וא' דעצרת וא' דר"ה ויוהכ"פ וא' דסוכות ושמיני עצרת שבששת השנים הוא שש פעמים שבע, עולה מ"ב, אם נצרפם לשי"ב, עולה שנ"ד, והוא מנין שנת הלבנה, והיא שנת השמיטה להשלים כל שבתות השנה שלא שבתה הארץ ג"כ כמו האדם, שהוציאה הארץ צמח, בעל כרחיה תשבות בשנת השמיטה, וכל יום ויום נחשב נגד שבת בשש השנים.

שבת שהתחללה בתוך תקופת שבע השנים, פגימתה היא פנימית, שהיא בחיצוניות, עולם כמנהגו נוהג ורק לעתיד לבא "התאנה צווחת — שבת היום" (שוח"ט ע"ג) ברם, משהו מעין עולם העתיד אפשר לזכות לו בשמיטה. רעיון חידוש העולם שהוא לבה של השבת, מקבלת את בטויו המלא אף בחיצוניות, בשביתת השמיטה: שבת לד'. האדמה אף היא שובתת ואינה נוהגת במנהגה הקבוע. נמצא שעל ידי שמירת שבתותיה של השביעית שהם פנימיותה של השמיטה עצמה, אפשר לתקן את כל התלוי בהם, את כל שבתות השנים שעברו, את מה שנפגם בכבודה של השבת בתקופת שש שנות המעשה. (וראה "מאור ושמש" דברים ט"ו א': בשמיטה משיגין אף בחול בחינת שבת).

5. שבת ושמיטה בדברי ראשונים

הסמיכות של השבת לעניינה של השביעית בפרשת משפטים העסיקה את הראשונים, גם בלי להזקק לדרשתה של המכילתא.

סמך ענין שבת לענין שביעית להורות ששניהם משותפים בכונה אחת:

והמשל כי כמו שהותר לנו לעשות מלאכה בששת הימים ומנעה אותנו התורה מזה ביום השבת, כן הותר לנו ענין עבודת האדמה בששת השנים ומנעה אותנו התורה מזה בשנה השביעית, כי א"א שיהיה אדם בטל מכל מלאכה שנה אחת (רלב"ג, שמות כ"ג).

ואילו ר' בחיי הצביע על הסמיכות והקרבה בין שבת לשמיטה אף מן הצד הלשוני-דקדוקי בנגוד בולט להוראה בדבר היובל.

ושש שנים תזרע את ארצך, היה ראוי לומר "את הארץ". "כן תעשה לכרמים ולזיתים", והזכיר כל הלשון לנוכח וכן מצינו בשבת הלשון לנוכח "תעשה מעשיך", "שורך וחמורך ובן אמתך". הנה השבת והשמיטה שוים בזה, מה שלא תמצא כן ביובל, שאין הלשון לנוכח, כי אם לנסתר, והוא שכתוב "לא תזרעו ולא תקצרו את ספיחיה".

בהסבר של תופעה לשונית זו הבדיל ר' בחיי בין השביתה בשבת ושמיטה מחד ושביתה היובל מאידך.

והנה זה טעם הדבר, כי השבת והשמיטה אחר שתעבוד השבת עתיד הוא לחזור למלאכתו במוצאי-שבת, וכן בשמיטה אחר עבוד השנה השביעית שהיא אסורה בעבודת קרקע, עתיד הוא שיחזור לעבודה במוצאי שביעית, ולכן אמר שדך, כרמך, זיתך כעין שלך. אבל ביובל שהוא קודש, שישבתו כל הפעולות והכל שבת ומנוחה ואין המלאכה אחריו, בא לשון נסתר, להורות כי לד' הארץ ומלואה, ואין לך בה כלום (ר' בחיי שמות כ"ג).

דברים אלו, של ר' בחיי, יש בהם בכדי לגמד את עולמה הנצחי של השביתה לשם ד'. ואכן, בעל "שם משמואל" נתן, בצורה אופיינית למחשבה החסידית, מימדים אחרים לחלוטין לשביתה שבת.

בכניסת השבת שישראל מקבלים עליהם לשבות ביום השבת ומשליכים מעליהם טרדת הפרנסה וטורח המלאכה, זוכין לקדושה עליונה למעלה מהטבע, כמו כל מהות שבת שהיא שביתה הטבע, הטבע מחייב שיום ולילה לא ישבתו; וע"כ אומות העולם שהם בטבע אינם רשאים לשבות ביום השבת. ישראל שהם למעלה מהטבע, להם נאות לשמור את השבת, ובאשר זוכין לקדושה עליונה שלמעלה מהטבע, נעשין נמי למעלה מהזמן. ויובן ע"פ מה שהגיד כ"ק אבי ז"ל דבשבת אמרו (רש"י ל"א ט"ו) מנוחת מרגוע ולא מנוחת ארעי, והרי סוכה העשויה לשבעה, היא ארעי, ואיך תקרא שביתה ליום אחד מנוחת מרגוע ולא ארעי, והגיד דבשבת נאסרה המלאכה לעולם, אלא שבמוצאי שבת ההבדלה היא המתירה. ולפי דרכנו יובן דכשזוכין לשבת נעשין למעלה מהזמן, וע"כ נאסרה המלאכה לעולם (שם משמואל" שמות, כרך ב עמ' רצז).

וכשם שנאמרו הדברים ביחס לשביעת שבת בראשית והקנו לה מימד על-זמני אף שעיקר מצותה בזמן³² כך המשיך את קו המחשבה ביחס לשבת הארץ והקנה לה מעמד על-מקומי, אף שעיקר מצותה במקום.

כמו שבמשטרי הטבע, השמים והחמה והלבנה, הכוכבים והמזלות טובבים תמיד לא ינחו ולא ישקוטו, כן הוא מהות הארץ המקבלת משטרם, נמי אין בה מנוחה מצד טבע עצמה, אלא היא נעבדת וזורעים בה והיא מצמחת ומוציאה את יבולה תמיד. אך כמו שבת בימים שהוא היקף השביעית מקבוץ יום ולילה שהם יום אחד, כן שבת בשנים שהוא היקף השביעית מקבוץ י"ב חדשי השנה, נעשה התדבקות הארץ בעולם שלמעלה מהטבע. אבל כמו שבת בימים, שיש עליות רק בפנימיות העולמות ולא בחיצוניות, כן שבת בשנים הוא רק בפנימיות העולם, וע"כ שאר הארצות שהן חומר עכור מגושם, חיצוניות בלתי פנימיות, אין להן ענין לשאוב מנוחה באמצעות שבת הארץ. אך א"י אף שבחיצוניותה היא מתנהגת כפי סדר הטבע, וחורשין בה וזורעים לפי שינוי עתות השנה ממשטרי הטבע, מ"מ בפנימיותה היא למעלה מסדר הטבע... וע"כ נאסרה בה עבודת קרקע בשנת השמיטה, שבת הארץ (שם משמואל" ויקרא עמ' שני"ג).³³

מטבע המציאות שתי פנים לו: הזמן והמקום, "כידוע למבינים"³⁴. ההחלצות ממסגרות מגבילות ומעיקות אלו, הופכות את האדם לנתין בעולם הנצח. שבת בראשית משחררת את האדם מכבלי הזמן, ומעלה אותו אל מה שלפני הראשית, "לפני אחד מה אתה סופר", ליום שכולו שבת; ושבת הארץ מרוממת את האדם מרתוקו למקום, אל מה שהוא למעלה מחוג הארץ, למקומו של עולם, לעולם שכולו שבת.

נמצא ששבתה של השביעית מעלה את האדם לבחינה שהיא למעלה מהזמן ולמעלה מהמקום.

32. "שבת הוא למעלה מהזמן, ולכן אין אומרים "שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה" בשבת, מה שא"כ ביו"ט אומרים "זמן". ר' נפתלי מרופשיץ, זרע קודש ק"א עמ' א'. וראה חידושי הר"ם על התורה עמ' רפ"ו.

33. וב"שם משמואל" במדבר עמ' ר"ס הסביר ע"פ יחודה של השבת בשביעית את טענתו של קורח ואת מחלוקתו על השבת.

34. מהר"ל, תפארת ישראל פכ"ו. וראה "חקרי זמנים" ח"ב, א. הילביץ עמ' תרפ"ג.

ב. תוספת שבת בזמן ובמקום

1. מושגי התוספת בהלכה

בפעם השניה, הנוספת, נזכרת-נרמזת השמיטה בתורה שבכתב – ע"פ דרשת ר' עקיבא בתורה שבעל פה – בברית המחודשת שלאחר מעשה העגל; השלמת ההבנה בענין מתיחסת אף לדרשת המכילתא בראש פרשת ויקהל.

פסיפס המצוות המשובץ ב"ספר הברית" שלאחר החטא (בסוף פרשת תשא) על כרחנו שיש לו יחס לרשימה הערוכה בספר הברית על מתן-תורה (בפרשת משפטים), וכבר ראינו שהגביש על המועדות מופיע בשני המקומות, אלא שבפרשת משפטים מוזכרת השמיטה בראש מערכת הזמנים המקודשים, ואילו בפרשת תשא אין היא מוזכרת במפורש.

עימות זה עמד כנראה לעיני ר' עקיבא שעה שעסק בסוגיה של הוספת החול על הקודש, במשנה, (שביעית פ"א מ"ד), ובברייתא השנויה במסכת ר"ה (דף ט' ע"א). ראשיתו של פסוק כ"א בפרק ל"ד בספר שמות "ששת ימים תעשה מעשיך וביום השביעי תשבוח", ואילו סופו של הפסוק "בחריש ובקציר תשבוח", פירשו רש"י (ר"ה שם) אשביעית קאי, דאי אשבת, חריש וקציר הוא דאסור, שאר מלאכות מי שרו? דהיינו, מחציתו השניה של הפסוק מקבילה לפכ"ג פסוק י"א "ושש שנים תזרע את ארצך ואספת את תבואתה, והשביעית תשמטנה ונטשתה". אולם אין זה הקבלה גרידא, אלא חידוש יש בה, וכך היא שנוייה בברייתא (ר"ה ט' ע"א):

ר' עקיבא אומר, אינו צריך לומר חריש וקציר של שביעית שהרי כבר נאמר "שדך לא תזרע", אלא חריש של ערב שביעית הנכנס לשביעית "שלא יחרוש שדה אילן ערב שביעית, חריש שיועיל לשביעית" (רש"י) וקציר של שביעית היוצא למוצאי שביעית כגון "תבואה שהביאה שליש בשביעית. אתה נוהג בה מנהג שביעית בשמינית" (רש"י).

כאן גילה איפוא ר' עקיבא את מקור המושג "מוסיפין מחול על הקודש" ומכאן התייחסותו של המושג אף לשבת וליוהכ"פ¹. לדרשת ר' עקיבא יש

1. אומנם רש"י בפרושו לשמות ל"ד כ"א פרש את הפסוק הן לשיטת ר"ע והן לשיטת ר' ישמעאל שהמקרא עוסק בעיני שבת-בראשית בלבד. לשונו של רש"י הובאה אף בשם "לקח טוב" (סוף פ' תשא, ולא נמצא בספר שלפנינו) ב"מלאכת שלמה", שביעית פ"א מ"ד. ואולי מקור משותף היה לפני שניהם. על הרמב"ם שפסק כר' ישמעאל ואע"פ כן דרש את הפסוק "בחריש ובקציר תשבוח" לעניני שמיטה ראה בקונטרס אחרון ב"שבת הארץ" ס' ב'. "תורה שלמה" שמות פל"ד אות קמ"ד. "חתם-סופר" ר"ה ט' ע"א. "תורה תמימה", שמות פל"ד אות ל"ב. ספר "זכרון

השלמה במכילתא ויקהל. הדגשת הכתוב ביחוד את "לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת" מתוך כלל המלאכות עוררה דיונים רבים החל מימות התנאים². אחת התשובות ניתנה בדברי המכילתא.

לא תבערו אש, למה נאמר, לפי שהוא אומר "בחריש ובקציר תשבות", שבות מחריש בשעת קציר, שבות מערב שביעית לשביעית, יכול כן ישבות מערב שבת לשבת; ועוד קל וחומר, ומה שביעית שאין חייבין עליה כרת ולא מיתת ב"ד, דין הוא שישבות מערב שבת לשבת, ולא יהיה רשאי להדליק לו נר או להטמין לו את החמין או לעשות לו מדורה, ת"ל לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת, ביום השבת אי אתה מבעיר, אבל אתה מבעיר מערב שבת לשבת (מכילתא ויקהל).

ונתפרשו הדברים בהערותו של המלבי"ם ב"התורה והמצוה".

מבואר שאין הבערה אסורה אלא ביום השבת, לא סמוך לחשכה של שבת, ושביעית דכתוב "בחריש ובקציר תשבות" ופרשו (בר"ה דף ט' ע"א) שבא לאסור תוספת שביעית. והוא על פי מה שכתבתי בפרשת בהר, שבאה השמיטה להשלים שביעת הארץ שאינה שובתת בשבתות ומוציאה פירותיה, וצוה שתשבות את השבת בשנים, וזה שנאמר "יום השביעי תשבות"; וא"ת הלוא הארץ אינה שובתת, על זה אמר "בחריש ובקציר תשבות", והוא נסתר לנקבה, שהארץ תשבות את השבת ע"י מניעת חריש וקציר, ולמדו לתוספת שביעית, שלא יחרוש חריש שיועיל את הקציר. והוי אמינא שהוא הדין שבשבת לא ידליק הנר בערב שבת כי ידלק בשבת, לכן אמר שהאזהרה לא תבערו אש הוא רק ביום השבת, לא קודם³.

עצם המושג של תוספת במצוות התורה הוא בעייתי שהרי הוזהרנו להמנע מכל תוספת בלאו ד"בל תוסיף". פעמיים חזרה על כך התורה בספר דברים: "לא תוסיפו על הדבר אשר אנכי מצוה אתכם" (פרק ד' ב') "את כל הדבר אשר אנכי מצוה אתכם, אותו תשמרו לעשות, לא תוסיף עליו" (פרק י"ג א')⁴ וכבר התחבטו ראשונים

(סיני) אלו תש"ה במאמר הרמ"ל זקש הערה 35. "בחריש ובקציר תשבות" בתוך "ברכת הארץ", ר' יונה עמנואל, תשנ"ג.

2. המקורות מרכזים ב"תורה שלמה" כרך כ"ג. ראש פרשת ויקהל, ושם מלואים ס' ג'.
3. וראה עוד בתו"ש שמות פל"ה אות כ"ט שהביא הסברים במכילתא ביחס לדיון ההלכתי בדבר "אישו משום חציר".
4. וראה בגר"א "אדרת אליהו", שהפסוק הראשון מתכוון שלא יוסיפו על תר"ג מצוות בכלל, והפסוק השני – שבאותה מצוה גופה לא יוסיפו.

בהוספה בזמן על המצוה כגון יו"ט שני של גלויות⁵. אולם בנידון דידן הרי חובת התוספת היא עצמה מצות התורה, ובצורה כזו היא מופיעה רק במצוות הקשורות בזמן: שמיטה, יוהכ"פ, שבת ויו"ט ותעניות צבור⁶. "כל מקום שיש בו שבות — מוסיפין מחול על הקודש" (ר"ה ט' ע"א); אכן, תוספת יוהכ"פ מן התורה היא (ביצה ל' ע"א). תוספת שבת ויו"ט, אם היא מן התורה, בשאלה זו נחלקו ראשונים⁷ ואילו תוספת שביעית היא מסוג מיוחד, התואם את גופה של מצות השביעית: שתשבות הארץ ממלאכה, דהיינו שבזמן התוספת הרינו מרחיבים את מושג השביתה והקדושה המתייחס לאדמה ומחילים אותו אף על הזמן המתוסף לפני השביעית ולאחריה⁸. ובמינוח רווח בחקירה התלמודית, תוספת שבתות ומועדים הוא חובת גברא⁹ לעומת תוספת שביעית שהיא מצוה בחפצא — אדמת ארץ ישראל¹⁰.

בצורה בהירה בא הנסוח בחידושי בעל "חתם סופר" (ר"ה ט' ע"א).

תוספת שביעית בתחילתו, ערב שביעית, ובסופו, מוצאי שביעית... טעם האסור הוא משום שמועלת המלאכה לשנה השביעית האסורה או שיוצאה מפרות שגדלו בשעת האסור, וכל כיוצא בזה מותר בשבת לעשות מלאכה בערבי שבתות ויו"ט בעוד יום גדול, אע"ג שהמלאכה עושה את עצמה אצ"כ בשבת, כגון פותקין מים לגינה בע"ש והיא מתמלאת והולכת כל השבת... וכן מלאכה הנעשית בשבת באסור מותרת למוצאי-שבת מן התורה... והדין נותן לחלק בין שבת לשביעית, בדין זה; דבשבת תליה השביתה בגוף שינוח והרי הוא נח עכ"פ, אע"ג שהמלאכה נעשית מאליה,

5. ראה אנציקלופדיה תלמודית: בל תוסיף, הוספה בזמן.
6. "הרחב דבר" ויקרא כ"ג ל"ב בדעת הרי"ף והרמב"ם.
7. ראה "שדי-חמד" כרך ה': תוספת, וראה עוד ב"הרחב-דבר" ויקרא כ"ג כ"א.
8. כך פלפלו מחברי זמננו. ראה "כרם ציון" אוצר השביעית תשכ"ה בקונטרס "תוספת שביעית" עמ' ט"ז. וראה "העמק דבר" ויקרא כ"ה ד'. "המועדים בהלכה" עמ' רל"ט. "שבתה של ירושלים" פרק ז'.
9. "שבת הארץ" קונטרס אחרון, מהד' מכון התורה והארץ כרך ב' עמ' 719-728. "לאור ההלכה" ר"ד-ר"ט. "כרם ציון" שם עמ' י"ד.
10. ראה "אוצר נחמד" על הכוזרי מאמר ב' י"ח: לא היה הצווי עלינו שאנחנו נשמור מלקצור ומלחרוש בשביעית אבל נאמר "שבת-הארץ" להורות שבגלל הארץ באה הפקודה הזאת. הנצי"ב ב"העמק דבר" ויקרא כ"ה ד': שביעית הוא אסור המונח על הקרקע שהרי מותר לישראל לחרוש ולזרוע בחו"ל. וראה ב"זכרון (סיני)" אלול תש"ה דברי הרצי"ה קוק. תורה שבע"פ תשל"ג עמ' קמ"ח-קמ"ט. תורה שבע"פ תשכ"ו במאמר הרב ישראל: תוספת שביעית ותוספת שבתות ויו"ט.

תוספת שבת בזמן ובמקום

משא"כ בשביעית נקרא שבת הארץ וכשיחרוש ערב שביעית הרי אין הארץ שובתת בשביעית¹¹.

2. התוספת במחשבת האחרונים

המושגים הפנימיים-רוחניים של תוספת בשביעית לא נתבררו ע"י בעלי ההגות. אולם יש לנו להקיש ממה שנאמר בסוגית תוספת שבת ויוהכ"פ, ואכן בכמה וכמה דרכים עסקו בספרי המחשבה האחרונים בהסברת מושגי התוספות. בצורה פשוטית כתב בעל "בני יששכר" (מאמרי השבתות, מאמר ב' אות א').

בזה, (בתוספת על הזמן המקודש) חייבה יתרה נודעה לנו שאין אנחנו עושים המצוה דרך משא, רק אנחנו עוד מבקשים להוסיף.

בכוון דומה, בהדגשת סגולת ישראל להוסיף על הזמנים המקודשים, הלך בעל "שפת אמת" בפרושו לדברי מדרש תנחומא (שרה ז', תצוה א').

ולא עוד אלא שהוא מוציא הוצאות ועושה אותו היום של שמחה, מה שלא נצטווה, הוא שהכתוב אומר "ואני תמיד איחל והוספתי על כל תהלתך" (תהילים ע"א).

אם כי הדברים במדרש נדרשו על מצות מילה ייחסם ב"שפת אמת" לעניני שמיני עצרת (שפ"א, דברים עמ' צז).

כי שמיני עצרת הוא תוספות על ימי החג, ותוספתו של הקב"ה מרובה מהעיקר¹² והעניין הוא כי בזאת ניכרת מעלת בני ישראל שהם מוסיפין מחול אל הקודש, ועי"ז זוכין ג"כ לתוספות עליון מלמעלה, לכן אף דבימי סוכות יש אחיזה לע"י אמות, אע"פ כן ע"י התוספות שיש בלבות בני"י השתוקקות להדבק בשורש, נתוסף להם שמיני עצרת, ובתוספות אין מגע נכרי כלל.

בשנה שאחרי זו, בשנת תר"מ חזר בעל "שפת אמת לנושא בהגדרה אחרת. כל הארה שלמעלה מהטבע נקרא תוספות ובחינה זו מיוחדת רק לבני ישראל (שפ"א, דברים 194).

מספר ימים לאחר מכאן, בשבת בראשית השלים את הרעיון.

11. וראה שם, הוצאת ירושלים תשכ"ח, בהערה על מקורות מספרי האחרונים.

12. "כשראו הנביאים שתוספתו של הקב"ה יתרה מן העיקר, התחילו לברך את ישראל בתוספת... אף לע"ל הקב"ה קונה לעמו בתוספת" (תנחומא ישן סוף פ' חיי שרה).

בבא יום השבת נתוסף אור שבעת הימים מעין עוה"ב והוא בחינת תוספת שבת וכל תוספת היא מעולם עליון (שפ"א, בראשית עמ' 8).

בעל "בני יששכר" (מאמרי השבתות מאמר ב אות ה) לא הסתפק בטעם הגלוי הסובייקטיבי של ההוספה, להוכחת תשוקתנו לקיום המצות ול"זרוז בואן" אלא הדגיש את הצד האובייקטיבי של שליטה על הזמן. אמנם הוא יחס הדברים לתוספת שבת, אבל ה"מהלך" תקף גם ביחס לימים טובים¹³.

השי"ת שבת מכל מלאכתו ביום השביעי, רק ברא ועשה את השבת שלא היה עדיין בפועל, כן מחזיביים אנו לשבות מכל המלאכות, רק מצוה עלינו לעשות את יום השבת, היינו לעשות שבת חדש. מתוספת ימי חול שלנו מוסיפין על השבת, הנה היא לנו עשייה בזמן את יום השבת... השבת העיקרית כבר נבראה, ומה שאנחנו מוסיפים — אנחנו בוראים הזמן מחדש¹⁴.

ומעין זה בא בפרשנות "אור החיים" לשמות פרק לא פסוק טז.

מה שמוסיף מחול על הקודש יסכים ד' לקרותו שבת ונמצא זה האיש עושה שבת ממנו, כי שעות מיום ששי וגם שעות מיום ראשון שהם חול, בני ישראל עושים אותם שבת.

אמנם מדברי בעל "שפת אמת" על עניני יוה"כ פ' (בשנת תרמ"א) עולה סברה חדשה: התוספת שקידושה הוא בדינו, היא האמצעי היותר קרוב לתפיסתנו, ודרכה יש לנו מבוא לעולם הקדושה שבזמן. מעתה אף אנו נאמר: תוספת הזמן היא חובת הגברא המוטלת על האדם להוסיף מדיליה ביוה"כ פ' ובשבתות וימים טובים — דרכה אנו משיגים בית אחיזה בקדושת המקום ותוספותיו, בשבת הארץ, לפני ולאחריה.

בתשנה לחודש בערב וגו' מכאן למדנו תוספת מחול על הקודש, והענין הוא כי יוה"כ פ' הוא מעין עוה"ב שאין בו אכילה ושתייה, והוא באמת יום שמחה מאוד לבני ישראל. אך שאין יכולין להתדבק בשמחה כזאת כראוי בעודנו בעוה"ז, וצריכין להתדבק בהארת יוה"כ פ' לפני ולאחרי בתוספות

13. כך לימד ר"ע "אשר תקראו אותם במועד, אתם אפילו שוגגין, אתם אפילו מזידין, אתם אפילו מוטעין" ר"ה כ"ה וכך אף בתנ"י בא ח': החודש הזה לכם, לכם הוא מסור ואין אתם מסורים בידו.

14. וראה שם בתחילת המאמר שהפליג בדרך חסידות לומר שהתוספת הזו היא כענין כל המצוות בהדורם. וע"ע בשפ"א בראשית 92.

מחול על הקודש, ובשמחת התשיעי יכולין להתדבק בהארת יוהכ"פ אחד כ"ך¹⁵.

בדרך זו של הבנה פנימית, עמד אף אחד ממחברי זמננו, הרמ"ל שחור בספרו "אבני שהם" עמ' רל"ג, גם אם נקודת המוצא לדבריו היתה העיון ההלכתי.

יש להתבונן בדבר, דכל דין תוספת קדושה, פירשו הכתוב בקדושת יוהכ"פ, ואפילו קדושת השבת שהיא חמורה ביותר, לא נאמר בה דין תוספת, אלא מיוהכ"פ גמדין ליה, והלא כל אסורי מלאכות ודיני השביתה, סמך הכתוב לענין שבת, ומשבת ילפינן לכל מקום שיש בו שבות, ואילו דין תוספת, לא נאמר בשבת גופה, אלא ביוהכ"פ ומיוהכ"פ ילפינן לענין שבת. אכן טעם הדבר נראה דכל קדושת התוספת באה מאתערותא דלתתא, מכח קדושתן של ישראל שהם מעלין על עצמם את התוספת לקדושה שקבעה להם התורה. ולכן יותר משתייך ענין התוספת אל המועדים שגם עיקר קדושתן מכח ישראל הוא בא, דנמצא התוספת והעיקר תואר אחד להם. אבל קדושת השבת אינה תלויה בישראל, דשבת קביעא וקיימא. ולהכי לא הזכירה התורה את דין התוספת לגבי קדושת השבת, אלא לגבי קדושת יוהכ"פ שקדושתו תלויה בבי"ד ובישראל.

ומדוקדק היטב לשון הכתוב: מערב עד ערב תשבתו שבתכם "שבתכם" דוקא קאמר, שאתם עושים את קדושתה, ואתם מוסיפים עליה קדושה, בין מלפניה ובין מלאחריה. וכאן בקדושת יוהכ"פ, גילה הקב"ה לישראל, שגם בקדושת השבת, יש בכוחם להמשיך את הקדושה ולהאריכה אע"פ שעיקר הקדושה קביעא וקיימא.

יש להוסיף עוד כי באמת משתייך הוא דין התוספת לקדושת יוה"כ ביחוד, דביוהכ"פ שבים ישראל ומטהרים עצמם, והטהרה מביאה לידי קדושה (ע"ז כ' ע"ב) והם מתעלים בקדושתן הרבה ואז הם מסוגלים לעשות תוספת לקדושת היום. ועוד, דביוהכ"פ מתפייסים ישראל זה עם זה, ומרצים אחד את חברו ואין ביניהם קנאה ותחרות, אלא אהבה ורעות, ונמצאים כל ישראל אגודים זה בזה, ומאוחזים סביב ב"ד שהוא ב"כ האומה כולה, ואז יפה כח ב"ד להוסיף קדושה על קדושת העיקר. ולא עוד אלא שהתוספת לקדושת יוהכ"פ נותנת להם כח ואומץ להוסיף קדושה בכל מערכת הקדושה

15. שיטת הנצי"ב ב"העמק-דבר" שהמושג שבתון בא להורות "בלי תוספת", וכך פירש את המושג "שבתון שבת קודש לד'", "דמייירי בקדושה לד' ולפניו אין תוספת"... שמות ט"ז כ"ג; ויקרא כ"ה ד': סבור היה משה שלא נתנה עדיין שבת לישראל, אלא לד' הוא שבת ולא לישראל, מש"ה אין בו תוספת. דהיינו קדושה שאין לה התיחסות לעולמנו אינה מזקיקה תוספת.

שבת ומועד בשביעית

העליונה, המתפשטת לכל המועדים כולם. ובמה שבארנו דקדושת התוספת באה מאתערותא דלתתא, דישראל הם שמעלים על עצמן את התוספת לקדושה שקבעה להם התורה, הנה יש לבאר בזה מטבע הברכה בקדושת היום בשבת ובמועדים, שמזכירין בה מידת האהבה, והיינו משום דהתוספת לקדושה, מגלה עוז אהבתן של ישראל, שהם נמשכים אל הקב"ה כביכול, עד שהם מוסיפים מרצונם הטוב על הקדושה, שנתחייבו עליה מפי המקום ברוך הוא.

דברים אלה על כח האומה המאוחדת המקדשת את הזמן ומוסיפה עליו בתוספת שהיא חובת גברא שופכים אור על רעיון דומה בהקדמת "שבת הארץ", על כח האומה השוויינית בקשר לקדושת המקום שהיא חובת ה"חפצא" של אדמת הקודש.

נשמת האומה והארץ יחדו פועלות את יסוד היותן, תובעות את תפקידן, להוציא אל הפועל את עריגת קדושתן בשנת שבתן. העם פועל בכוח הנפשי על הארץ, זרע ד' מתגלה ע"י השפעתו הרוחנית והארץ פועלת על העם, להכשיר את תכונתו לפי חפץ חיים אלוקיים שלמים בתבניתם.

שנת שבתן מוכרחת היא לאומה ולארץ!

שנת שקט ושלוה, באין נגש ורודה, "לא יגוש את רעהו ואת אחיו כי קרא שמיטה לד'", שנת שריון ומרגוע, התפשטות הנשמה בהרחבתה אל היושר האלוקי המכלכל חיים בחסד, אין רכוש פרטי מסוים ולא זכות קפדנית, ושלום אלוקי שורר על כל אשר נשמה באפו, "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה, לך ולעבדך ולאמתך ולשכירך ולתושבך הגרים עמך, ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכול". אין חלול קודש של קפדנות רכוש פרטי בכל תוצאות יבולה של שנה זו, וחמדת העושר המתגרה על ידי המסחר, משתכחת, "לאכלה ולא לסחורה". עין טובה והוקרה נאמנה באה לכל ברכת ד' אשר בפרי הארץ "לאכלה ולא להפסד". והאדם חוזר אל טבעו הרענן, עד אשר לא יצטרך לרפואות למחלות שרן באות ברובן ע"י הריסת המשקל של החיים, בהתרחקם מטהרת הטבע הרוחני והחמרי "לאכלה ולא למלוגמא ולא לרפואה, ולא לעשות ממנה אפיקטוזין". רוח קדושה ואצילות שפוך על פני כל, "שנת שבתן יהיה לארץ — שבת לד'" ("שבת הארץ" א', עמ' 64-65).

מדברי הרב קוק עולה שבשמירת שבת יש מן בחינת הפרט, של היחיד מישראל, ואילו השמיטה היא בחינת הכלל של האומה הישראלית. נמצא שמשמעות שבתה של השביעית היא התאחדות הפרט בתוך הכלל. (וע"ע קובץ הראי"ה עמ' כ"א על מקור הדברים בזהר).

3. התוספת במחשבה החסידית-ברסלבית

ענייני התוספת הוגדרו במינוחים מקוריים במחשבה הברסלבית. נקודת המוצא לרב ולתלמידו, לר' נחמן ולר' נתן, הם דברי רש"י בבראשית ו' ט"ז: צוהר תעשה לתבה.

יש אומרים חלון ויש אומרים אבן טוב, והחילוק שבין חלון לאבן טוב, כי החלון אין לו אור בעצמו, אלא דרך שם נכנס האור, אבל כשאין אור – אין מאיר, אבל אבן טוב אפילו כשאין אור מבחוץ הוא מאיר בעצמו. כן יש בני אדם שדבורם הוא חלון ואין כח להאיר להם בעצמם, וזה "יש אומרים" ואמירתם נעשה אבן טוב ומאיר (לקוטי מוה"ר, מאמר ט', תהומות יכסימו).

ובעקבות דברי ר' נחמן מברסלב כתב ר' נתן בלקוטי הלכות חו"מ כרך א' עמ' 6 ואילך.

יש שדבורם הוא אמת גמור לאמיתו ואז אמירתם הוא בחינת אבן טוב שמאיר בעצמו, ויש שאמירתם היא אמת אבל אינו אמת ברור כ"כ, ואז דיבורם הוא בחינת חלון, דהיינו שאחר יכול להאיר בו... חמה ולבנה, זה בחינת שתי בחינות אמת שהם בחינת אבן טוב וחלון, כי אבן טוב מאיר בעצמו וחלון אין מאיר בעצמו רק מקבל האור מאחר... בשחרית הוא אור יום בחינת חמה, בחינת חלון שהיא בחינת אמונה שמקבלת מהאמת... שבת הוא עצם האמת, בחינת שמש שאינו משתנה לעולם, אבל ימים טובים הם בחינת חלון, בבחינת לבנה.

על מחרוזת זו של אבן טובה וחלון, אמת מקורית ואמת משתקפת, חרז ר' נתן, נאמן בית ברסלב, צמידים-צמידים של מושגים בתורה ותפילה, ביום ובלילה, באמת ואמונה, בשבתות וימים טובים, של שבת וחול, ומכאן הגיע לסוגית התוספת.

וזה בחינת תוספת שבת שמוסיפין מחול אל הקודש בכניסתו ויציאתו, שע"ז ממשיכין הקדושה שעל שבת לימי החול, כי גם בימי החול אנו צריכין לקדש עצמנו ע"י תורה ומצוות שהם בבחינת אמת, אבל האמת של ימי החול הוא בחינת חלון שצריך לקבל אור עצם האמת משבת. וע"כ צריכין להוסיף מחול על הקודש כדי להמשיך אור האמת משבת לחול (לקוטי הלכות חו"מ כרך א' עמ' 16).

המעבר בין החלון לאבן-הטובה, בין האמונה לאמת, בין החול לקודש עובר דרך "מנהרת" התוספת. כלל זה תופס בכל הזמנים המקודשים ה"תופסים"

קדושה לפניהם ולאחריהם כאותו "זאב הטורד מלפניו ומלאחריו"¹⁶. "ואפשר ששבת חוטף נצוצי קדושה שנבלעו בימות החול"¹⁷.

4. תוספת בזמן ובמקום

כח היצירה המופלא שהופקד ביד האדם בא לידי בטוי נמרץ בסגולתו להוסיף מחול על הקודש במישור הזמן. וכיוצא בדבר, בצידה השני של מטבע המציאות – במקום.

ארץ ישראל היא שבת של כל הארצות, כמו יום השביעי בימים, וע"כ יש לומר דכמו שבת שיש בה תוספת לפנייה ולאחריה, והיא התפשטות הקדושה, כן א"ר יש בה נמי ענין תוספת, והיא התפשטות הקדושה להלן מתחום א"י. דכשם שיש תוספת בזמן דהיינו שבת, כן יש תוספת במקום¹⁸ ("שם משואל" ויצא עמ' שס"ז).

מצינו הוספה על קדושת המקום, בא"י, בירושלים, במקום המקדש. בהוספה על גבולותיה של א"י נאמר ביהושע א' ג': "כל מקום אשר תדרוך כף רגלכם בו לכם נתתיו, ופרש רש"י: "משכתבשו את הארץ, כל מה שתכבשו חוצה לארץ, יהיה קדוש ויהיה שלכם". וכן בתוס' (גיטין ת, ע"א, ד"ה כבוש יחיד). וכן הוא ברמב"ם (הלכות תרומות פ"א ה"ב): "א"י האמורה בכל מקום היא בארצות שכבשן מלך ישראל או נביא מדעת רוב ישראל". הוספה על ירושלים שנויה במשנה (שבועות י"ד ע"א) ונפסקה ברמב"ם (הלכות בית הבחירה פ"ו ה"י) "בית דין שרצו להוסיף על ירושלים — מוסיפין, ויש להם למשוך חומת ירושלים עד מקום שירצו".

הוספה על העזרות אף היא שנויה במשנה ומותנית בדברי הראשונים (תוס' זבחים ל"ג ע"א ד"ה וליעבד) במציאת מקור מקראי להוספה, ולשיטת הרמב"ם מוגבלת בתחומי ההר. ו"יש להם למשוך העזרה עד המקום שירצו מהר הבית". עמד על מקורותיו של הרמב"ם "באור שמח" ושם על הרמז הגדול בפסוק "בהר ד' יראה". (וע"ע "בית אוצר הארות", הרב א. אייזן עמ' פח, ק"ח.)

16. לשון המכילתא יתרו: זכור את יום השבת, וראה תו"ש כרך ט"ז, מלואים ס' י"ג, ובפרוש זה ינחמנו.

17. לשון ה"מגן-אברהם" בפרושו "זית רענן" על הבטוי במכילתא.

18. והאריך שם להסביר את מעמדה של עבר-הירדן, ואת פעלו של יעקב המוסיף לשבת, "ויחזן את פני העיר" שנכנס עם דמדומי חמה וקבע תחומין, והוא-הוא שבגלעד אשר בעבר המזרחי של הירדן, באו לקראתו מלאכי א"י.

תוספות קדושה אלו במקומות המקודשים נעשות בעסק גדול, וכל שנעשית ההוספה ע"פ כללי ההלכה הרי היא תוספת וחייבין עליה.

מעתה יש לנו לדון על התלכדות תוספת בזמן ובמקום, וכך היא הצעת הדברים. בספר "מקראי קודש" – ימים נוראים, לרבה של ירושלים הרב צ"פ פרנק (ירושלים, תשל"ח סימן ד) דן בעניני תוספת יו"ט בר"ה, והביא שם משו"ת מהר"ל סימן ל"ג.

יש שאין אוכלים ביום ערב ר"ה סעודת הערב מבעוד יום. כדי שלא יוסיפו מחול על הקודש בהאי יו"ט דיומא דדינא הוא, וראיתי בספר גליוני הש"ס יומא (דף כ"א ע"ב) שהביא דברי מהר"ל וכתב ע"ז דאין כונתו שאין תוספת כלל לר"ה, אלא כונתו דכיון שהוא יומא דדינא ראוי למעט בתוספת כל מה שאפשר, ואין להוסיף רק היותר מועט וכדעת האומר דאפילו רגע הוי תוספת¹⁹.

הבנה ביחודה של תוספת יו"ט בר"ה שחל להיות בשביעית קשורה בשאלה אחרת בדבר קבלת תוספת לחצאין ושנויה בדיון בספרי הפוסקים והאחרונים²⁰. אמור מעתה: כשחל ערב ראש-השנה של שנת השמיטה בערב שבת (כשם שאירע בשמיטת תשל"ג ובשמיטת תשמ"ו, וכן בשמיטת תשמ"ז ובשמיטת תשס"א) המקבל עליו תוספת שבת ויו"ט גורר עמו בתוספתו את קדושת השביעית (גם אם תוספת שביעית בהוראתה הראשונה משמעה אסורי עבודה בקרקע, ואין היא נוהגת בזמן הזה). "קדושת שביעית זו אין סוף משמעה אסורי חרישה וקצירה שהרי לא צריך קרא אשביעית דנכנס ויוצא ביו"ט של ר"ה, דהא באותו זמן בתוספת תיפוק ליה דאסור משום יו"ט" (חת"ס ר"ה ט' ע"א). אלא אפשר שהיא תתיחס לפרותיו, להפקרן, לקדושתן, ולכל המשתמע מהתקדשותה של השנה השביעית²¹. נמצאת למד שבאותו זמן מועט, סמוך להתקדש החג בר"ה של השמיטה, מתגלה כוחם של ישראל המוסיפים קדושה בזמן, ואף הפן האחר – המקום, אינו נשאר חשוף לחולין עד שיקדשוהו שמים, אלא אף הוא מתעלה בקדושת שבת הארץ ובתוספתה.

19. וראה מה שהעיר ב"הררי קודש" שם, וב"מועדים בהלכה": צום העשור.

20. תוס' כתובות מ"ז ע"א ד"ה דמסר לה, ובהערת ר' אלחנן וסרמן "בקובץ שעורים" פסחים צ"ט. בגליוני הש"ס יומא פ"א ע"ב. ב"עמק ברכה" (ח"א, תשל"א) עמ' 10; "במקראי קודש" ימים נוראים סימן ל"ח. "הר-צבי" אור"ח סימן קל"ט. "משנת יעבץ", יו"ד סימן כ"ח. אור"ח סימן כ"ט, נ"ט. וראה דברי ה"חתם סופר" בסוגית תוספת שביעית שנכתבו במוצאי ר"ה של שנת השמיטה תקפ"ו ונדפסו לאחרונה בחידושיו למסכת ר"ה. וב"ברכת אליהו" על באור הגר"א לאור"ח כרך ד' עמ' פ"ז.

21. ראה תוס' ר"ה י"ב ע"ב ד"ה מנהג שביעית בשמינית: "דאסירא בסחורה וחייבין בבעור ושאר דיני פירות שביעית".

הקדושה הראשונה הנזכרת בתורה היא קדושת זמן. "ויקדש אותו" נאמר על היום השביעי, וביחס אליו נאמר "בשר ודם שאינו יודע לא עתיו, לא רגעיו ולא שענותיו, הוא מוסיף מחול על הקודש, אבל הקב"ה שהוא יודע רגעיו ועתיו ושענותיו נכנס בו כחוט השנרה" (ב"ר י"י)²².

קדושת הזמן ירדה לעולם האנושי ותוספתה עמה, ומכאן ואילך כשבאה קדושה כזו לעולמנו בני לוויה באים עמה, מלפניה ומאחריה. סדר זה²³ של קדושת זמן, מקום ונפש – בלי תוספות – הוא במדרגת ספר הברית מ"בראשית ועד נעשה ונשמע", זה שלפני החטא, בחינת הצדיקים הגמורים, מקבלי התורה. אולם לאחר מעשה העגל, לאחר הפרת הברית וחיידושה, הרי הם במקום שבעלי תשובה עומדים, מדרגתם היא תוספת על הניתן להם, הם נזקקים לדרך מבוא, לפתיחת שערים, וזו נתנת להם ע"י חידוש דין הנדרש בתושבע"פ, היא תורת בעלי התשובה, אלה שנתבשרו ביוהכ"פ על סליחתם – ומכאן ענינה ומדרגתה של תוספת שביעית ב"ספר הברית" שלאחר מחילת העון.

22. וראה "העמק דבר" שמות ט"ז כ"ג. בקדושה לד', דהיינו זו המתייחסת כלפי שמיא, אין תוספת וכך פרש הנצי"ב בכל מקום שנאמר שבתון, שמשמעו בלי תוספת. ראה להלן פרק ג' הערה 23.

23. ראה לעיל בפתחה, דברי ר' צדוק ב"ישראל קדושים", על קדושת המקום והנפש המשתלשלים מקדושת הזמן ואולי מכאן הסבר נוסף מדוע אין השבת נדחית מפני השמיטה: קדושת המקום של השביעית מקורה בקדושת הזמן של השבת.

דעת

אתר לימודי יהדות ורוח

www.daat.ac.il